T.C

KARABÜK ÜNIVERSİTİSİ

LİSASÜSTÜ EĞİTİM ENSTITÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KARADAĞ: DEVLET, TOPLUM, SİYASET (20–21. YÜZYILLAR)

Öğrenci

Mahjoubullah Bık

2438257513

Danışman

Prof.Dr.Ali ASKER

KARABÜK/2025

ICINDEKILER

Önsöz 3
Abusturact 3
Anahterlı kelimeler: 3
Giriş 4
1. Karadağ'ın Siyasi Tarihi (20. Yüzyıl ve Sonrası) 5
1.1. 1918'de Yugoslavya Krallığı'na Katılım ve 20. Yüzyılın İlk Yılları 5
1.1.1. Dünya Savaşı ve İlhakın Arka Planı 6
1.1.2. İlhakın Anında Yol Açtığı Sonuçlar ve İki Savaş Arası Dönem 6
1.2. II. Dünya Savaşı'nda Karadağ ve Partizan Direnişi 7
1.3. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçinde Karadağ (1945–1991) 8
1.4. Yugoslavya'nın Dağılması Sonrası Sırbistan–Karadağ Birliği (1992–2006) 10
1.5. 2006 Bağımsızlık Referandumu ve Karadağ Cumhuriyeti'nin Kuruluşu 13
2. Karadağ Cumhuriyeti'nin Devlet ve Hukuk Yapısı 14
2.1. 2007 Anayasası ve Anayasal Gelişim 14
2.2. Yasama Organı: Parlamento'nun Yetkileri ve İşleyişi 16
2.3. Yürütme Organı: Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Hükümetin Rolü 17
2.4. Yargı Sistemi: Anayasa Mahkemesi, Yargının Bağımsızlığı 19
2.4.1. Yargı Bağımsızlığı için Yasal ve Kurumsal Çerçeve 19
2.4.2. İşlevsel Zorluklar ve Siyasi Müdahale 19
2.4.3. Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'daki Kritik Eksiklikler ve İşlev Krizi 20
2.4.4. Yargı Yönetişiminde Sistematik Eksiklikler ve Siyasi Müdahale 21
2.5. Siyasal Partiler ve Seçim Sistemi 21
2.6. Temel Haklar, Azınlık Hakları ve Özgürlüklerin Anayasal Güvenceleri 23
2.6.1. Karadağ Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Çerçevesi 23
2.6.2. Ulusal ve Kültürel Azınlıkların Haklarının Özel Olarak Korunması 23
2.6.3. Uygulama Mekanizmaları, Uluslararası Güvenceler ve Üst Düzey Stratejinin Rolü 24
2.6.4. Uygulamadaki Zorluklar, Hukuk ile Uygulama Arasındaki Boşluk ve Zayıf Noktalar 25
3. Karadağ'da Toplum ve Siyaset 25

3.1. Demografik Yapı: Karadağlılar, Sırplar, Boşnaklar, Arnavutlar ve Hırvatlar 25
3.1.1. Sırplar 25
3.1.2. Arnavutlar 26
3.1.3. Hırvatlar ve Boşnaklar 26
3.1.4. Karadağlılar 27
3.2. Din, Dil ve Ulusal Kimlik Tartışmaları 27
3.2.1 Din ve Dilin Kimlik İnşasında Temel Unsurlar ve Siyasi Çatışma Alanı Olarak Rolü 27
3.2.2. Ulusal Kimliğin Tarihsel Gelişimi ve Sosyal Mühendislik ile Jeopolitikten Etkilenmesi 28
3.2.3. Çağdaş Karadağ; Sivil Kimliğin Direnciyle Birlikte Zorlukların Devamı 29
3.3. Ekonomik ve Sosyal Dönüşümler (Bağımsızlıktan Günümüze) 30
3.3.1. Makro Çerçevenin Oluşturulması ve İlk Büyüme Motorları (2006 - 2014) 30
3.2.3. Proje Odaklı Canlanma, Savunmasızlıkların Artması ve Pandemi Şoku (2015 - 2022) 30
3.2.2. Güçlü Toparlanma, Cesur Reformlar ve Kalıcı Gelecek Zorlukları (2023 ve Sonrası) 31
3.4. NATO Üyeliği (2017) ve Avrupa Birliği Adaylık Süreci 32
3.5. Güncel Siyasi Dinamikler: Koalisyon Hükümetleri, Milliyetçilik ve Demokrasi Tartışmaları 33
3.6. Karadağ'ın Balkanlar ve Avrupa'daki Bölgesel Rolü 35
3.6.1. Jeopolitik Rol: Büyük Güçlerin Temas ve Çatışma Bölgesi ve Barışçıl Geçiş Modeli 35
3.6.2. Avrupa-Atlantik Entegrasyonundaki Kilit Rol ve Kurumsal İşbirlikleri Yoluyla Bölgesel İstikrarın Güçlendirilmesi 36
3.6.3. Aracılık Rolü, Çok Taraflı İşbirliğinin Geliştirilmesi ve İç-Dış Zorlukların Yönetimi 37
Sonuç 38
kaynaklar 40

Önsöz

Bu çalışma, Karadağ'ın 20. yüzyıl ve sonrasındaki siyasi tarihini incelemekte ve bu ülkenin siyasi gelişmelerinin ulusal kimliğin oluşumu, devlet yapısı ve uluslararası konumu üzerinde nasıl bir etki yarattığı temel sorusuna yanıt aramaktadır. çalışmanın hipotezi, Karadağ'ın 1918'de Yugoslavya Krallığı'na zorla ilhak edilmesi, II. Dünya Savaşı'ndaki direniş deneyimi, Tito Yugoslavyası'ndaki rolü ve nihayetinde 2006'daki bağımsızlığının, yalnızca Karadağ'ın ayrıksı ulusal kimliğini güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda etnik, ekonomik ve jeopolitik kalıcı zorluklara sahip bağımsız bir devletin oluşumunun zeminini hazırladığıdır. Bu çalışma, 20. yüzyılın başından günümüze kadar siyasi gelişmeler sürecini inceleyerek, bu gelişmelerin Karadağ'ın ulusal kimlik oluşumu, yönetim yapısı ve bölgesel ve uluslararası rolü üzerindeki etkisini analiz etmekte ve demokrasinin konsolidasyonu, etnik çeşitliliğin yönetimi ve Avrupa Birliği'ne katılma hedeflerine ulaşma yolunda ülkenin karşı karşıya olduğu zorlukları değerlendirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Karadağ'ın 20. yüzyılın başından günümüze kadar olan siyasi gelişmeler sürecini inceleyerek, bu değişimlerin ülkenin ulusal kimlik oluşumu, yönetim yapısı ve bölgesel ve uluslararası rolü üzerindeki etkisini analiz etmektir. Ayrıca, Karadağ'ın demokrasisini pekiştirme, etnik çeşitliliği yönetme ve Avrupa Birliği'ne katılma hedeflerine ulaşma yolunda karşılaştığı zorluklar değerlendirilecektir.

Abusturact

This study examines the political history of Montenegro in the 20th century and beyond, seeking to answer the fundamental question of how the country's political developments have influenced the formation of its national identity, state structure, and international position. The study's hypothesis is that Montenegro's forced annexation into the Kingdom of Yugoslavia in 1918, its experience of resistance in World War II, its role in Tito's Yugoslavia, and ultimately its independence in 2006, not only strengthened Montenegro's distinct national identity but also paved the way for the formation of an independent state facing persistent ethnic, economic, and geopolitical challenges. By examining the process of political developments from the beginning of the 20th century to the present day, this study analyzes the impact of these developments on Montenegro's national identity formation, governance structure, and regional and international role, and evaluates the challenges the country faces on its path to consolidating democracy, managing ethnic diversity, and achieving its goals of joining the European Union. The aims of this study is to examine the process of Montenegro's political developments from the beginning of the 20th century to the contemporary era, analyzing the impact of these changes on the country's national identity formation, governance structure, and regional and international role. Furthermore, the challenges Montenegro faces in consolidating its democracy, managing ethnic diversity, and achieving its European Union accession goals will be assessed.

Anahterlı kelimeler:

Karadağ, Balkanlar, Sırbistan, Sosyalist, NATO

Giriş

Karadağ, küçük ancak zengin bir tarihe ve hassas bir jeopolitik konuma sahip bir ülke olarak, her zaman Balkan bölgesindeki gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır. Doğu Adriyatik Denizi kıyısında yer alan bu ülke, tarih boyunca, her biri kimliğini, siyasi yapısını ve uluslararası konumunu bir şekilde etkilemiş olan sayısız siyasi iniş ve çıkışa tanık olmuştur. Petrovic-Njegos Hanedanı'nın yönetim döneminden 1918'de Yugoslavya Krallığı'na ilhak edilmesine ve II. Dünya Savaşı'ndaki direniş deneyiminden 2006'daki yeniden bağımsızlığına kadar, Karadağ dolambaçlı bir yol izlemiştir. Yirminci yüzyılın başında, yerel yönetimler açısından köklü bir geçmişe sahip olan Karadağ, yeni kurulan Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya Krallığı'na ilhak edilerek yüzyıllar süren bağımsızlığını kaybetti. Bu olay, sadece ülke tarihinde trajik bir dönüm noktası olmakla kalmadı, aynı zamanda onlarca yıl boyunca Karadağ'ın siyasi ve sosyal ilişkilerine gölge düşüren acı bir iç çatışmanın da kıvılcımını ateşledi. İki dünya savaşı arası dönem, Karadağ için özerklikten yoksunluk ve ekonomik yoksullukla geçti, öyle ki ülke Yugoslavya'nın en yoksul bölgelerinden biri haline geldi. II. Dünya Savaşı ve Karadağ'daki Partizan direnişi, ülke tarihinin başka bir bölümünü oluşturur. Karadağlılar, Tito önderliğindeki Partizan hareketinde kayda değer bir rol oynadılar ve ağır kayıplar vererek ülkenin Mihver güçlerinin işgalinden kurtarılmasında önemli bir pay sahibi oldular. Savaştan sonra Karadağ, Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ni kuran altı cumhuriyetten biri oldu ve bu federasyon çerçevesinde, en küçük ve en az nüfuslu üye olmasına rağmen, federasyonun dinamiklerinde kilit bir rol oynadı. Yugoslavya'nın 1990'larda dağılması, Karadağ'ı yeni bir siyasi dönüşüm evresine soktu. Başlangıçta, bu ülke Sırbistan'la birlikte Sırbistan-Karadağ Birliği'ni oluşturdu, ancak zamanla bağımsızlık yanlısı eğilimler güçlendi. Nihayet, 2006 yılında Karadağ, barışçıl bir referandum düzenleyerek Sırbistan'dan bağımsızlığını kazandı ve bağımsız bir ülke olarak uluslararası toplum tarafından tanındı. Karadağ'ın bağımsızlığı, ülke tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına işaret ediyordu. 2007'de yeni bir anayasanın hazırlanması, bağımsız devlet kurumlarının oluşturulması ve Avrupa-Atlantik yapılarıyla bütünleşme yolunun belirlenmesi, bu dönemin en önemli başarıları arasında yer aldı. Karadağ 2017'de NATO'ya katıldı ve şu anda Avrupa Birliği'ne katılım sürecindedir. Bu araştırma, Karadağ'ın yirminci yüzyıldan günümüze kadar olan siyasi gelişmelerini incelemeyi amaçlamakta ve bu gelişmelerin ülkenin ulusal kimliğinin oluşumunu, devlet yapısını ve uluslararası konumunu nasıl etkilediği temel sorusuna yanıt bulmaya

çalışmaktadır. Bu süreçte, Karadağ'ın siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki fırsatları ve karşılaştığı zorluklar da analiz edilecektir.

1. Karadağ'ın Siyasi Tarihi (20. Yüzyıl ve Sonrası)

1.1. 1918'de Yugoslavya Krallığı'na Katılım ve 20. Yüzyılın İlk Yılları

Karadağ'ın Kasım 1918'de yeni kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na (daha sonra Yugoslavya Krallığı olarak adı değiştirildi) ilhakı, Balkan tarihinin trajik ve tartışmalı bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Güney Slavların birliği vaadiyle başlayan bu olay, kısa sürede Karadağ'ın yüzyıllarca süren egemenliğini ortadan kaldıran ve acı bir iç çatışmanın kıvılcımını ateşleyen tartışmalı bir eyleme dönüştü.[1]

Karadağ, uzun bir yerel yönetim geleneğine sahipti. Topraklarında kurulan ilk Güney Slav devleti Duklja veya Zeta adını taşıyordu. Orta Çağ'da Sırbistan'ın hakimiyeti altında geçen bir dönemin ardından, bölge Balsic ve Crnojević gibi yerel hanedanlar tarafından yönetildi ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Osmanlı döneminde, aşiret yapısı ve Ortodoks Kilisesi kolektif kimliğin korunmasında kilit rol oynadı. 17. yüzyılın sonlarından itibaren, Petrovic-Njegos hanedanı, ruhani ve siyasi liderlik makamlarını birleştirerek bölgenin liderliğini üstlendi ve modern bir devlet oluşum sürecini başlattı.[2]

19. yüzyılda Karadağ yavaş yavaş özerkliğe ve ardından bağımsızlığa doğru ilerledi. 1858'de Grahovac Muharebesi'ndeki zaferin ve sınırların İstanbul Konferansı'nda resmen tanınmasının ardından, Berlin Kongresi'nde (1878) tam bağımsızlığı tanındı ve toprakları genişletildi. Ancak Karadağ, modern anlamda bir ulus-devlet değildi; birçok lideri ve aydını kendini Sırp olarak görüyordu ve güçlü bir bölgesel aidiyet duygusuna sahipti. I. Nikola'nın (1860-1918) krallığı döneminde, devletin modernleşmesi devam etti, anayasa kabul edildi ve Karadağ bir krallığa dönüştü.[3]

---

[1] Özçelik, M. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırplar ve Hırvatlar arasındaki sorunlar ve krallığın yıkılışı (1918-1929). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2018. P21

[2] Roberts, E. Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro. Cornell University Press, 2007, P. 86

[3] Gölen, Z. Karadağ devleti'nin doğusu: Osmanlı-Karadağ sınır tespiti (1858-60) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2011. P 670

1.1.1. Dünya Savaşı ve İlhakın Arka Planı

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Karadağ, "büyük kardeşi" Sırbistan'ı derhal destekledi. Ancak Ocak 1915'te Avusturya-Macaristan birlikleri ülkeyi işgal etti ve Kral Nikola sürgüne gitti. Ekim 1918'de Müttefik kuvvetlerin ilerlemesi ve bölgenin Sırbistan tarafından kurtarılmasıyla birlikte, Sırbistan'ın tüm Sırpları tek bir devlette birleştirmeye yönelik eski doktrinini hayata geçirmek için zemin hazırlandı. Sırbistan birliği, Karadağ'ın basitçe kendisine katılması olarak görürken, Karadağ kendi hanedanına sahip bağımsız bir devletti.[4]

Karadağlılar arasında da birliği destekleyenler vardı. Paris'te kurulan "Karadağ Komitesi", Korfu Bildirisi'nin (Güney Slavların ortak bir devleti kurma) hedeflerini kabul etti ve Karadağ'ın Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na katılması gerektiğini açıkladı. 26 Kasım 1918'de Podgorica'da planlanan bir meclis, Sırbistan'la olan ırksal, dilsel ve dini ortaklıklara ve ortak ekonomik çıkarlara dayanarak, Petrovic-Njegos hanedanının devrildiğini ve Karadağ'ın Karadordević hanedanı yönetimindeki Sırbistan'la derhal birleştiğini tek taraflı olarak ilan etti. Kral Nikola'nın bir konfederasyon oluşturulmasına yönelik geç teklifleri ve az sayıdaki muhalifin sesi dikkate alınmadı.[5]

1.1.2. İlhakın Anında Yol Açtığı Sonuçlar ve İki Savaş Arası Dönem

Birleşmenin ardından Karadağ, 1 Aralık 1918'de resmen kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın (SHS) bir parçası oldu. Nikola'nın bağımsızlığı korumak için yaptığı diplomatik çabalar sonuçsuz kaldı. Yugoslavya Krallığı'nda Karadağ için hiçbir özerklik öngörülmemişti. Ülke, aşırı merkeziyetçilik ilkesine göre yönetiliyordu ve 1921 Anayasası özerkliği tanımıyordu. Karadağ, Sırbistan'ın toprağı olarak görülüyordu ve ülkenin en yoksul bölgelerinden biriydi ve kalkınmadan çok az pay alıyordu.[6]

Etnik gerilimler, özellikle Sırplar ve Hırvatlar arasında, krallığı başından beri tehdit ediyordu. Bu gerilimler, 1928'de popüler Hırvat Köylü Partisi lideri Stjepan Radić'in mecliste bir Sırp aşırılıkçı milletvekili tarafından öldürülmesiyle doruğa ulaştı. Bu olay derin bir siyasi kriz yarattı ve Hırvat milletvekilleri meclisi boykot etti. Federalizm tartışmaları yoluyla krizi çözme

---

[4] Jelavich, B. Balkan tarihi: 20. yüzyıl (Cilt 2) (Z. Savan ve H. Uğur, Çev.). Küre Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983), 2006. P 121

[5] Roberts, E. Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro. Cornell University Press, 2007.P 288

[6] Lampe, J. R, Yugoslavia as history: Twice there was a country (2nd ed.) Cambridge University Press, 2000. P 104

çabaları sonuçsuz kaldı. Sonunda, Kral Aleksandar 6 Ocak 1929'da bir diktatörlük ilan etti, anayasayı feshetti ve parlamentoyu kapattı. Ekim 1929'da ülkenin adı "Yugoslavya Krallığı" olarak değiştirildi. Bu diktatörlük dönemi, etnik, dini, kültürel ve ekonomik farklılıklar da dahil olmak üzere ülkenin derin yapısal sorunlarını çözmeyi başaramadı ve gelecekteki krizler için zemin hazırladı. Böylece, 1918'deki ilhak sadece Karadağ'ın köklü egemenliğine son vermekle kalmadı, aynı zamanda onu, çözülmemiş etnik sorunlarla boğuşan ve II. Dünya Savaşı'nın eşiğinde hala birleşik ve istikrarlı bir ulusal kimliğe ulaşamamış, merkezi ve istikrarsız bir devlet yapısı içine yerleştirdi. [7]

1.2. II. Dünya Savaşı'nda Karadağ ve Partizan Direnişi

Karadağ, II. Dünya Savaşı boyunca Josip Broz Tito önderliğindeki Partizan direnişinde kayda değer bir rol oynadı. Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri olan bu bölge, Sırbistan ile birlikte Mihver işgal güçlerine karşı başkaldırının ilk odak noktalarındandı. Nisan 1941'de Yugoslav Kraliyet Ordusu'nun teslim olmasının ardından, Karadağ da ülkenin diğer bölgeleri gibi Mihver güçlerinin (öncelikle İtalya ve daha sonra Almanya) işgali altına girdi. Bu işgale karşılık olarak, Yugoslav Komünist Partisi (YKP) tarafından örgütlenen komünist Partizanlar hızla bu bölgede ayaklandı. Bu ayaklanmalar, Almanya'nın Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Komünist Parti'nin genel çağrısının bir parçasıydı. Partizanlar, Alman kuvvetlerinin bir kısmının Doğu Cephesi'ne kaydırılmasından faydalanarak, işgalcilerin karakollarına ve iletişim hatlarına karşı sabotaj saldırılarına başladı.[8]

Karadağ'daki direniş başlangıçta iç zorluklarla da karşılaştı. Partizanların başlıca rakibi, Draža Mihailović komutasındaki Çetnik birlikleriydi. Başlangıçta anti-işgalci direniş iddiasında bulunsalarda, özellikle 1942'den itibaren, komünist Partizanları "Büyük Sırbistan" kurma planları için ana tehdit olarak gördüklerinden, Partizanlara karşı İtalyan ve Alman güçleriyle işbirliği yapmaya yöneldiler. Bu anlaşmazlıklar, Karadağ topraklarında kanlı bir iç savaşa yol açtı.[9]

---

[7] Roberts, E, Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro, Cornell University Press, 2007. P 311

[8] Sancaktar, C. 2. Dünya Savaşı döneminde Yugoslavya'da iç savaş: Milliyetçiliğe karşı sosyalist Yugoslavya mücadelesi [Civil war in Yugoslavia during World War II: The struggle of socialist Yugoslavia against nationalism, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 2022.P 287

[9] Sancaktar, C. 1878-1945 döneminde Sancak sorunu: Avusturya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar [The Sanjak question in the period 1878-1945: Austria, Serbia, Montenegro and Bosniaks, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2020. P 13

Bu çatışmalara rağmen, Tito önderliğindeki Partizan hareketi giderek Karadağ'da daha fazla nüfuz ve güç kazandı. Partizanlar sadece yabancı işgalcilere değil, aynı zamanda "Büyük Sırbistan" hedefli Çetnikler ve "Büyük Hırvatistan" hedefli Ustaşalar gibi yerli faşist milis güçlere karşı da savaştı. "Kardeşlik ve Birlik" sloganıyla, Yugoslavya'nın farklı etnik gruplarını ortak düşmana karşı birleştirmeye çalıştılar. Yugoslav Komünist Partisi'nin ülkenin geleceği için planladığı federal organizasyon çerçevesinde, savaş sırasında Karadağ için bir "Halk Kurtuluş Anti-Faşist Konseyi" de kuruldu. Bu cumhuriyet temelli konseylerin oluşturulması, savaş sonrası Federal Sosyalist Yugoslavya'nın fiili (de facto) temellerini attı ve bu bölgelerin özerkliğini tanıdı.[10]

Karadağ'ın savaştaki payı kayda değerdi. Metinde sunulan istatistiklere göre, Karadağ yaklaşık 50.000 kayıp vererek, nüfusunun %11.7'sini kaybetti ve bu, Yugoslavya cumhuriyetleri arasındaki en yüksek kayıp oranlarından biriydi. Bu kayıplar başlıca doğrudan çatışmalar, işgal ve Mihver güçleri ile onların içerideki işbirlikçilerinin cezalandırıcı eylemlerinin bir sonucuydu.[11]

1944'te Mihver güçlerinin Balkanlar'dan çekilmesinin ardından, Karadağ'ın kontrolü tamamen Partizanların eline geçti. Karadağlı Partizanlar, nihayetinde ülkenin tamamen kurtarılmasını başaran Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu'nun bir parçasıydı. Savaştan sonra Karadağ, Tito liderliğindeki Sosyalist Federal Yugoslav Cumhuriyeti'ni kuran altı cumhuriyetten biri oldu. Partizan direnişindeki rolleri, yeni rejimin meşruiyeti ve federal devlet yapısı içindeki bu cumhuriyetin konumu için bir temel oluşturdu.[12]

1.3. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçinde Karadağ (1945–1991)

Sosyalist Federal Yugoslav Cumhuriyeti (SFRY), Karadağ'ın en küçük ve en az nüfuslu üye olarak federasyonun dinamiklerinde hem kilit hem de karmaşık bir rol oynadığı altı cumhuriyetten oluşuyordu. 1945'teki kuruluşundan 1991'deki dağılışına kadar, Karadağ'ın izlediği yol, Yugoslavya'nın merkezindeki gerilimlerin bir yansıması oldu: merkeziyetçilik ile adem-i merkeziyetçilik arasındaki denge, ekonomik çıkarların çatışması ve etnik kimliklerin

[10] Stamatovic, A. Radical atheism towards the Orthodox Church in Montenegro, 1945–1960, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches, 2023. P 877
[11] Tomasevich, J. War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration, Stanford University Press, 2001. P 154
[12] Prekic, A. The religious community and the communist regime in the case of Montenegro, 1945-1955, Journal for the Study of Religions and Ideologies,2016. p 115

yönetimi. Bu cumhuriyet Yugoslavya'nın gelişmelerinde yalnızca bir gözlemci değil, aynı zamanda aktif bir oyuncuydu.[13]

Karadağ, Yugoslavya'nın federal yapısı içinde başlangıçtan itibaren Sırbistan'ın bir parçası olarak değil, bağımsız bir cumhuriyet olarak kuruldu. Tito liderliğinin bilinçli olarak aldığı bu karar, "güç dengesi" yaratmayı ve Sırbistan'ın hegemonyasını önlemeyi amaçlıyordu. Sırplarla olan yakın tarihi, kültürel ve dini bağlara rağmen, Karadağ kendi kurumsal temeline kavuştu ve bu da ona federal sistem içinde bağımsız bir aktör olarak hareket etme imkanı tanıdı. Bu bağımsızlık, Sırbistan'ın gücünü dizginlemek ve federasyondaki dengeyi korumak için bir araçtı.[14]

Karadağ, Yugoslavya'nın "az gelişmiş" cumhuriyetleri arasındaydı ve ekonomisi ağırlıklı olarak madencilik, metalurji ve enerji gibi ağır sanayilere dayanıyordu. Cumhuriyet, federal mali yardımlara bağımlıydı ve az gelişmiş bölgeler için ayrılan özel fonlardan yararlanıyordu. Bu ekonomik bağımlılık, Karadağ liderliğini servetin yeniden dağıtımı ve merkezi planlama politikalarını desteklemeye yönlendiriyordu. Ekonomik adem-i merkeziyetçilik ve daha yoksul bölgelere yapılan yardımların azaltılmasını talep eden Slovenya ve Hırvatistan gibi kuzeydeki cumhuriyetlerin aksine, Karadağ genellikle muhafazakar ve merkeziyetçi kampın içinde yer alıyordu.[15]

İlk on yıllarda Karadağ, sıklıkla Sırbistan'ın müttefiki oldu. Bu ittifak, kültürel bağlar ve ortak ekonomik çıkarlar üzerine kuruluydu. Örneğin, 1960'larda iki cumhuriyet, sanayi, ticaret ve altyapı alanlarında işbirliği anlaşmaları imzaladı. Ancak bu aynı hizada olma durumu kalıcı değildi. 1960'lar ve 1970'lerde giderek artan adem-i merkeziyetçiliğe yol açan ekonomik ve siyasi reformlar uygulanırken, Karadağ da yavaş yavaş kendi çıkarlarını ilerletmek için özerkliğini kullanmaya başladı. 1971 Hırvatistan krizi sırasında Karadağ, diğer cumhuriyetlerle birlikte, Hırvat ayrılıkçı taleplerine karşı durdu ve federasyonun bütünlüğünü savundu.[16]

1967'den 1971'e kadar olan anayasa reformları, Yugoslavya'yı gerçek bir federasyona ve hatta konfederasyona yakın bir yapıya doğru yönlendirdi. Bu dönemde Karadağ hala

[13] Ramet, S. P. Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962-1991, 2nd, Indiana University Press, 1992. P 74
[14] Shkelzen Imer, Evolution of National Identity in Montenegro, Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Rome-Italy, 2016. P 143
[15] Nenad Koprivica, the position of minorities in the political life of Montenegro, Centre for Monitoring and Research (CeMI), 2024. P 8
[16] Ramet, S. P. Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962-1991, 2nd, Indiana University Press, 1992. P 74

muhafazakar olmasına rağmen, yeni çerçeve içinde kendi çıkarlarını daha etkili bir şekilde takip etti. Cumhuriyet, Yugoslavya'nın dönüşümlü başkanlık sisteminde rol oynadı ve federal kurumlarda temsil edildi. Ancak, Tito'nun 1980'deki ölümü, sistemi bir liderlik kriziyle karşı karşıya bırakan ve etnik ve ekonomik bölünmeleri şiddetlendiren bir dönüm noktası oldu.[17]

1980'lerin sonlarında Slobodan Milosevic'in Sırbistan'da yükselişi, temel bir dönüşümü tetikledi. Milosevic, gücün yeniden merkezileştirilmesi ve özerk Voyvodina ve Kosova eyaletleri üzerinde kontrolün sağlanması sloganıyla, Sırp merkezli bir blok oluşturmaya çalıştı. 1988-1989 yıllarında "anti-bürokratik devrim"iyle Karadağ'ın liderliğini devirdi ve kendisine sadık isimlerle değiştirdi. Bu hamle, Karadağ'ın özerkliğini fiilen ortadan kaldırdı ve onu bir uydu devlete dönüştürdü. Sırbistan'ın kolektif başkanlıktaki dört oy üzerinde kontrol (Sırbistan, Karadağ, Voyvodina, Kosova), federasyondaki güç dengesini tamamen alt üst etti.[18]

Karadağ, Yugoslavya'nın varlığı boyunca federasyonun dengesini korumada hayati bir rol oynadı. Bu cumhuriyet, bağımsız bir aktör olarak, zaman zaman Sırbistan'ın müttefiki, zaman zaman da kendi çıkarlarının koruyucusu olarak, Yugoslavya'nın karmaşık sistemi içinde hareket etti. Ancak, 1980'lerin sonundaki Miloşeviç politikaları bu rolü yok etti ve Karadağ'ı Sırbistan'ın hegemonik projesinin gerçekleştirilmesi için bir araca dönüştürdü. Bu değişim, sadece Karadağ'ın özerkliğinin sonu değil, aynı zamanda Yugoslavya'nın yaklaşan çöküşünün de bir işaretiydi. Karadağ'ın deneyimi, Yugoslavya'nın çöküşünün sadece Sırplar ve Hırvatlar arasındaki çatışmadan veya kuzey-güney ekonomik uçurumundan kaynaklanmadığını, en küçük üyelerinin bile korunmasında rol oynadığı dengeleyici federal yapının yok edilmesinin bir sonucu olduğunu göstermektedir.[19]

1.4. Yugoslavya’nın Dağılması Sonrası Sırbistan–Karadağ Birliği (1992–2006)

Günümüzde Güneydoğu Avrupa'da Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (FRY) kuşkusuz en kötü genel durumda olan ülkeydi. 1990'lı yıllar boyunca, temel ekonomik ve siyasi reformların gecikmesi ve bununla bağlantılı çok sayıda sorun, bu ülkeyi pazar ekonomisine ve çok partili

[17] Tomasevich, J. War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration, Stanford University Press, 2001. P 154
[18] Ramet, S. P. Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962-1991, 2nd, Indiana University Press, 1992. P 79
[19] Nenad Koprivica, the position of minorities in the political life of Montenegro, Centre for Monitoring and Research (CeMI), 2024. P 12

demokrasiye geçişte en geri kalmış ülkeler arasına yerleştirdi. Üstelik, Kosova çatışmasının Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin ekonomisi üzerinde feci sonuçları oldu. İnsan hayatlarının kaybı ve endüstriyel kapasite ile ulaşım, enerji ve iletişim altyapısındaki fiziksel hasarın doğurduğu doğrudan ve acil maliyetlere ek olarak, bu çatışmanın, önümüzdeki on yıl içinde kayda değer Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kaybı da dahil olmak üzere, birden çok dolaylı uzun vadeli etkisi olacak. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti NATO bombardımanından bölgede en fazla zarar gören ülke olmasına rağmen, siyasi nedenlerle, 10 Haziran 1999'da kabul edilen Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'na bir yıldan uzun süre dahil edilmemişti. Sadece son zamanlarda, 24 Eylül 2000 seçimlerinin -ki bu seçimler Demokratik Muhalefet Koalisyonu DOS'un (Sırbistan Demokratik Muhalefeti) zaferi ve Bay Vojislav Kostunica'nın Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin yeni başkanı olmasıyla sonuçlandı- ardından, ülkedeki siyasi koşullar temelden değişmekte ve böylece uluslararası stratejilerde de bir dönüşüm yaratmaktadır. 26 Ekim 2000'deki Bükreş toplantısında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti resmen İstikrar Paktı'na katılırken, FRY'nin başlıca uluslararası örgütlere (Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası) dönüşüne izin vermesi gereken faaliyetler de devam etmektedir.[20]

Eski Yugoslavya, tüm cumhuriyetlerinin bir şekilde yararlandığı uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerde özel bir konuma sahipti. Comecon (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) üyesi olmamakla birlikte, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile bir dizi ticaret anlaşması imzalamıştı ve Güneydoğu Avrupa'daki tüm ülkeler arasında, ticaretinin en büyük payını AET ile yapıyordu. Başlıca uluslararası finansal kuruluşlardaki seçkin konumu, nispeten açık olması ve 1967'de ortak yatırım yasasını kabul etmesi, kayda değer yabancı sermaye girişini mümkün kılmıştı. Pazar odaklı reformlara erken başlanması sayesinde, Yugoslavya en reforme edilmiş sosyalist ekonomiydi. Sosyalist ekonominin, sosyal (özel olmayan) mülkiyetin hakimiyeti ve devlet babacanlığı gibi bazı özelliklerini korumasına rağmen, kırk yıllık ekonomik reformların olumlu etkileri ülke genelinde hissediliyordu. Ayrıca, Yugoslav federal hükümeti 1988-90 yıllarında pazar ekonomisine geçiş için bazı önemli önlemler uygulamıştır. Kısa ömürlü oldu (çünkü dağılma, halef ülkeler için yeni yasalar gerektiriyordu), ancak olumlu ve kalıcı etkileri oldu.[21]

[20] Sofiya Zahova, Rewriting the Past in the Present: Politics of Identity in the Montenegrin Historiography, adam akademi, 2012. P 3

[21] Miroslav doderović, Montenegro in the geopolitical context of the Balkans, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018. P 184

Yugoslavya cumhuriyetleri arasında, ticari yönelim, kalkınma düzeyi ve federasyon içindeki göreli ekonomik ağırlık açısından önemli farklılıklar vardı. Daha sonra Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni oluşturacak olan iki cumhuriyet arasında da kalkınma düzeyi açısından kayda değer farklılıklar vardı. 1980'lerin sonunda, Sırbistan ve Karadağ'ın kişi başına Gayri Safi Maddi Üretimi (GSMÜ) Yugoslavya ortalamasının altındaydı, ancak Sırbistan, onun Voyvodina eyaleti gibi, hala daha gelişmiş cumhuriyetlerden biri olarak kabul edilirken, Karadağ ve Kosova eyaleti en az gelişmişler arasındaydı. 1989'da, toplam kişi başına GSYİH'leri satın alma gücü paritesine (SGP) göre 4.731 dolar idi, yani Slovenya'nın yaklaşık yarısı kadar. 1989-90 yıllarında, Sırbistan ve Karadağ, Yugoslavya topraklarının (%38), nüfusunun (%44), GSMÜ'sinin (%40), yatırımının (%40), istihdamının (%40.6) ve işsizliğinin (%50.6) ve hatta ülkenin ihracatının (%31.8) ve ithalatının (%34.4) en büyük payını elde etti; bu, ağırlıklı olarak Sırbistan'ın Yugoslavya federasyonu içindeki nispi ağırlığından kaynaklanıyordu. Sırbistan, 1989 yılına kadar yabancı ortaklarla en fazla sözleşme imzalayan cumhuriyetti (toplamın %33'ü), ancak yabancı doğrudan yatırım değeri açısından Slovenya'nın gerisindeydi (toplamın %21'i). Comecon'a yaptığı ihracat, düşük olmasına (%8) rağmen, Slovenya'nınkinin iki katıydı. Laza Kekiç, Comecon ticaretine bağımlılık, kişi başına gelir, GSMH'de hizmetlerin payı ve önceki reformlar gibi göstergeleri dikkate alan, 1980'lerin sonunda tüm sosyalist ekonomiler için genel bir başlangıç koşulları endeksi hesaplamıştır. Bulguları, sadece Yugoslavya'nın değil, tüm cumhuriyetlerinin diğer Güneydoğu Avrupa ülkelerinin önünde olduğunu göstermektedir. Sırbistan ve Karadağ için genel endeks 19'du, bu her ikisi için de Arnavutluk ve Romanya'nın 15'i ve Bulgaristan'ın 13'ü ile karşılaştırıldığında; maksimum endeks 24 ile Slovenya içindi.[22]

1980'lerin sonunda, Yugoslavya Güneydoğu Avrupa'nın en büyük, en kalabalık ve en gelişmiş ülkesiydi. Yugoslavya'nın yabancı ortaklarla işbirliğinin en eski örneklerinden biri, Zastava (Kragujevac, Sırbistan) ve Fiat (İtalya) arasındaki ilk anlaşmanın yapıldığı 1954 yılına dayanır. Örneğin, 1988'de şirket girişini serbest bırakan yasal değişiklikler, özel sektörde çok sayıda yeni küçük şirketin kurulmasını mümkün kıldı; benzer şekilde, 1990 Özelleştirme Yasası, ülke genelinde ilk mülkiyet değişikliklerini mümkün kıldı.[23]

[22] M. Uvalic, Federal Republic of Yugoslavia (FRY), Faculty of Political Sciences University of Perugia,2000. P 9
[23] Miroslav doderović, Montenegro in the geopolitical context of the Balkans, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018. P 189

1.5. 2006 Bağımsızlık Referandumu ve Karadağ Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Referandumun yasal çerçevesi, özellikle 2006 tarihli Özel Yasa genel olarak uluslararası standartlara uygun olarak değerlendirildi. Bu yasa, bağımsızlık lehinde ve aleyhindeki iki ana bloğun referandumu yöneten organlarda dengeli ve eşit katılımını garanti ederek, eşit seçim kampanyası finansmanı sağlayarak ve Merkezi Referandum Komisyonu'na (RRC) bağımsız bir başkan atayarak adil bir süreç için zemin hazırladı. Merkezi Komisyon ve belediye komisyonları şeffaf bir şekilde çalıştı, ancak karar alma süreçleri bazen parti oylaması nedeniyle gecikmeler yaşadı.[24]

Referandum öncesi seçim kampanyası ortamı hareketli ve genellikle barışçıldı. Her iki blok da medya reklamları ve televizyon tartışmaları gibi çeşitli yöntemler kullandı. Ancak, olumsuz kampanya taktiklerinin yanı sıra hükümetin bağımsızlık seçeneğini desteklemek için resmi kaynakları kullandığına dair raporlar vardı. Medya kapsamlı haber yaptı, ancak tam tarafsızlık sağlanamadı; örneğin, ulusal televizyon kanalı (TVCG1) eşit yayın süresi sağlasa da, haber coverajında bağımsızlık lehine bir eğilim gösterdi. Gazeteler de çoğunlukla taraflıydı.[25]

Seçmen kaydı kayda değer bir şeffaflıkla yürütüldü. 484.718 kişiden oluşan nihai liste, önceki seçimlere kıyasla yaklaşık 26.000 kişilik bir artış gösterdi. Muhalefet partilerinin listenin doğruluğu konusundaki başlangıçtaki itirazlarına rağmen, İçişleri Bakanlığı'nın veri tabanıyla yapılan kapsamlı mutabakat birçok endişeyi giderdi ve güveni artırdı. Çoğunlukla birlik yanlısı blok tarafından, çalışanlara baskı yapıldığı ve oy satın alındığına dair 50'den fazla şikayet kaydedildi ve bunlardan birkaçı mahkumiyetle sonuçlandı. Şikayetleri inceleme süreci genel olarak etkili işledi. Referandum günü sakin ve düzenli geçti. Uluslararası gözlemciler, oy verme merkezlerinin %96'sından fazlasının işleyişini "iyi" veya "çok iyi" olarak değerlendirdi. Seyrek usulsüzlük vakaları ve iki şüpheli oy satın alma faaliyeti rapor edilmiş olsa da, oy verme ve sayım işlemleri genel olarak düzenlemelere uygun gerçekleştirildi. Ön sonuçların açıklanmasının

[24] Benjamin Couteau, Montenegro's new government: marching towards the European Union, Notre Europe - Institut Jacques Delors • Blogspot, 2023. P 2

[25]Yelko kacin, delegation to observe the referendum in Montenegro, Mission on the Republic of Montenegro Referendum on State Status, 4 August 2006. P 29

ardından, birlik yanlısı blok tarafından yaklaşık 210 şikayet sunuldu ve bunların tamamı Merkezi Referandum Komisyonu tarafından reddedildi.[26]

2. Karadağ Cumhuriyeti'nin Devlet ve Hukuk Yapısı

2.1. 2007 Anayasası ve Anayasal Gelişim

2007 yılında kabul edilen Karadağ Anayasası, ülkenin bağımsız ve egemen bir devlet olarak uluslararası topluma entegrasyon sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Anayasa, temel değerlerini özgürlük, barış, hoşgörü, insan haklarına saygı, çok kültürlülük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü olarak belirlemiş ve Karadağ'ı hukukun üstünlüğüne dayalı, bağımsız, demokratik, sosyal ve çevre dostu bir devlet olarak tanımlamıştır. Anayasanın çarpıcı yeniliklerinden biri, uluslararası hukukun iç hukuk düzenindeki yerine ilişkin hükümleridir. Madde 9 uyarınca, onaylanmış ve yayınlanmış uluslararası antlaşmalar ile genel kabul görmüş uluslararası hukuk kuralları, iç hukukun ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, ulusal yasalara üstünlük kazanmış ve doğrudan uygulanabilirliğe sahip olmuştur. İnsan hakları ve demokrasi standartlarına bağlılığın somut bir göstergesi olan bu temel değişiklik, hükümetin uluslararası normlarla tam uyum sağlama kararlılığını yansıtmaktadır.[27]

Anayasa, metninin üçte birinden fazlasını insan haklarına ve temel özgürlüklere ayırarak bu alana verilen önemi göstermiştir. Kişisel, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsamlı bir şekilde düzenleyen bu belge, azınlıkların haklarına ilişkin özel bir bölüm de içermektedir. Anayasa, ulusal azınlıkların kimliklerini, dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirme haklarını garanti altına almış ve her türlü zorunlu asimilasyonu yasaklamıştır. Ayrıca, kadın-erkek eşitliği, engelli bireylerin korunması, sağlıklı bir çevre hakkı ve adil yargılanma hakkı da dahil olmak üzere birçok modern hakkı tanımıştır. Hak ve özgürlüklerin yalnızca yasayla, demokratik bir toplumun gerekliliklerine uygun olarak ve orantılılık ilkesi çerçevesinde sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır. Bu haklar listesi, Anayasa'nın 9. maddesi uyarınca, Karadağ'ın taraf olduğu

[26] OSCE/ODIHR Referendum Observation Mission Final Report, republic of montenegro referendum on state-status, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2006. P 11

[27] Desanka Lopičic, XXI. Yüzyılda Karadağ'da İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Gelişimi - Karadağ'da Anayasa Mahkemesi'nin Rolü, Karadağ Anayasa Mahkemesi Başkanvekili, 2012, P 810

uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile daha da zenginleştirilmiş ve dinamik bir yapıya kavuşmuştur.[28]

Bu anayasal çerçeve, çeşitli kurumlar, özellikle de Anayasa Mahkemesi için önemli sorumluluklar oluşturmuştur. Anayasa Mahkemesi, yasaların ve diğer düzenlemelerin anayasaya ve onaylanmış uluslararası antlaşmalara uygunluğunu denetleme yetkisiyle sistemin "bekçisi" rolünü üstlenmiştir. Tüm etkili iç hukuk yolları tükendikten sonra bireylerin doğrudan başvurabildiği "anayasal şikayet" mekanizması, olası hak ihlallerinin ulusal düzeyde çözüme kavuşturulması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmadan önce son bir iç çare olarak tasarlanmıştır. Mahkeme, içtihatında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni doğrudan uygulayarak veya onlardan esinlenerek, ulusal hukuku uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmede kilit bir rol oynamıştır. Bu süreç, yürütme ve yasama organlarının uluslararası yükümlülüklere uygun olarak kabul ettiği yeni yasa ve stratejilerle daha da güçlendirilmiştir. Böylece, 2007 Anayasası, Karadağ'da bir insan hakları ve hukukun üstünlüğü kültürünün yerleşmesi için süregelen bir dönüşümde temel bir belge ve çerçeve haline gelmiştir.[29]

2007 Anayasası, güçler ayrılığı ilkesini Karadağ anayasal sisteminde açıkça tesis ederken, Anayasa Mahkemesi'ne devlet yapısı içinde benzersiz ve merkezi bir konum tanımıştır. Yasama, yürütme ve yargı erklerini birbirinden ayıran ve her birini anayasanın farklı bölümlerine yerleştiren bu düzenleme, aynı zamanda Anayasa Mahkemesi'ni bu üç erkin dışında, tamamen bağımsız ve özerk bir "anayasal otorite" olarak tanımlamıştır. Mahkeme, yetkisini doğrudan anayasadan alır ve hem anayasaya uygunluk denetimi hem de sıradan yasalara uygunluk denetimi görevini üstlenir. Bu yapı, Hans Kelsen'in anayasal yargısal denetim merkezi modeline dayanmakta ve mahkemeyi, devletin diğer tüm kurumlarının üzerinde, nihai karar mercii olarak konumlandırmaktadır. Ancak bu durum, mahkemeyi hiyerarşik olarak diğerlerinden üstün kılmaz, daha ziyade sistemin bütünlüğünü ve anayasal normlara uygun işleyişini denetleyen bir "bekçi" rolü verir.[30]

---

[28] Jelko kacin, delegation to observe the referendum in Montenegro, Final Report of the OSCE/ODIHR Referendum Observation Mission on the Republic of Montenegro Referendum on State Status, 4 August 2006. P 13

[29] Lada vetrini, Montenegro's political transition, the foundation for european progressive studies (FEPS)2023. P 4

[30] Shdm.Ngo, Public discussion on Draft Constitution of Montenegro, Supplementary Human Dimension Meeting on Protection and Promotion of Human Rights: Responsibilities and Effective Remedies, 2007. P 9

Karadağ Azınlık Hakları ve Özgürlükleri Yasası temel alındığında, 2007 Anayasası'nın ve sonrasındaki anayasal gelişmelerin azınlıkların korunması için nasıl kapsamlı ve ilerici bir çerçeve oluşturduğu açıkça görülebilir. Anayasa ve teminat altına alınan uluslararası antlaşmalara dayanan bu belge, Karadağ'ın eşitlik, saygı ve kimliğin korunması üzerine inşa edilmiş çok kültürlü bir toplum oluşturma kararlılığını yansıtmaktadır. Yasanın 1. maddesi, anayasaya dayanarak, tüm vatandaşlar için garanti altına alınan insan hakları ve özgürlüklerinin korunmasını ulusal azınlıklar ve diğer azınlık toplulukları ile bunların üyeleri için de açıkça hükme bağlar. Bu, 2007 Anayasası ilkelerinin sıradan mevzuata yansımasının bir tezahürüdür. Madde 2'de verilen "ulusal azınlıklar ve diğer ulusal azınlık toplulukları" tanımı oldukça kapsayıcıdır; sayısal olarak baskın nüfustan az olan, ortak ve farklı etnik, dini veya dilsel özelliklere sahip, tarihsel olarak Karadağ'a bağlı olan ve ulusal, etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliklerini ifade etme ve sürdürme isteğinde olan vatandaş gruplarını içerir. Bu kapsamlı tanım, çeşitli grupların tanınması ve korunması için sağlam bir yasal temel sağlar.[31]

Anayasa temelli kurumsal gelişmenin en belirgin tezahürlerinden biri, bu yasanın 33. ve sonraki maddelerine uygun olarak "Ulusal Azınlıklar ve Diğer Ulusal Azınlık Toplulukları Konseyi"nin oluşturulmasıdır. Dört yıllık dönemler için seçilen bu konseyler, bu toplulukların yasal temsil organları olarak hareket eder ve azınlık haklarının tanıtılması ve geliştirilmesi için devlet kurumlarına önerilerde bulunma, eğitim kurumlarının planlanması ve kurulmasına katılma, azınlıkların belirli özellikleriyle ilgili müfredat programları hakkında görüş bildirme ve mevzuat değişikliği girişimlerinde bulunma gibi geniş yetkilere sahiptir. Bu konseylerin devlet bütçesinden finanse edilmesi ve çalışmalarının ilgili bakanlık ve parlamento tarafından denetlenmesi, Karadağ'ın devlet yapısı içindeki sağlam ve resmi kurumsal statülerini göstermektedir. Bu, anayasada vurgulanan azınlıkların yönetişime etkin katılımı ilkesinin somut bir tezahürüdür.[32]

2.2. Yasama Organı: Parlamento'nun Yetkileri ve İşleyişi

Karadağ Anayasası, tek meclisli bir parlamenter sistem için genel çerçeveyi oluşturur ve yasama yetkisini parlamentoya verir. Parlamento, doğrudan ve genel oyla dört yıllık bir süre için

[31] Lada Vetrini, Montenegro's political transition, the foundation for european progressive studies (FEPS)2023, P 8
[32] Mehmet Uğur Ekinci, Karadağ siyasetini anlama kilavuzu, Karadağ siyasetini anlama kilavuzu, seta Yayınları 37 I. Baskı: 2014, S 21

seçilen 81 üyeden oluşan tek meclisli yasama organıdır. Parlamenter sistemin kilit özelliklerinden biri, hükümetin parlamentoya karşı sorumluluğu ve hesap verebilirliğidir. Bu, birkaç anayasal hükümle sağlanmıştır: Parlamento hükümeti seçer ve görevden alır; hükümete güvensizlik oyu hakkına sahiptir; ve parlamenter soruşturma ve araştırma komiteleri aracılığıyla denetim yapar. Ayrıca, devlet bütçesini ve nihai hesabını onaylama yetkisi aracılığıyla parlamento, yürütme üzerinde dolaylı bir kontrol uygular.[33]

Yasama süreci, parlamentonun iç tüzüğü tarafından yönetilir ve bu tüzük, bir yasa tasarısının üç okumadan geçtiği bir süreci öngörür. Ortaya konan önemli bir endişe, pratikte yasa tasarıları için anlamlı tartışmaya genellikle yeterli zaman ayrılmadığı, hatta bazı önemli yasaların sadece birkaç dakika süren komite toplantılarında kabul edildiğidir. Bu sorunu çözmek için, gerçekten acil durumlar dışında, parlamenter okumalar arasında asgari bir süre öngörmek üzere iç tüzüğün değiştirilmesi tavsiye edilmektedir. Bu, aceleye getirilmiş kabul işlemlerini önlemeye ve daha dikkatli bir incelemeyi garanti altına almaya yardımcı olacaktır.[34]

Karadağ Parlamentosu'nun performansı ve çıktıları, ülkenin nispeten orantılı seçim sistemi ve çok parçalı ama baskın parti sisteminden derinden etkilenmektedir. Bu sistem, genellikle Demokratik Sosyalistler Partisi'nin (DPS) sürekli olarak en güçlü siyasi güç olduğu "baskın partili çok partili sistem" olarak tanımlanan çok partili bir parlamentoya katkıda bulunmuştur. Bu siyasi hakimiyet, yasama gündeminin genellikle DPS ve koalisyon ortakları tarafından kurulan hükümet tarafından güçlü bir şekilde etkilendiği anlamına gelir. Koalisyon uyumunu sürdürme ve muhalefetin engelleme çabalarını aşma ihtiyacı, yasama tartışmalarının kalitesini ve hükümetin önerdiği yasa tasarılarında yapılan temel değişikliklerin kapsamını etkileyebilir.[35]

2.3. Yürütme Organı: Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Hükümetin Rolü

Karadağ'ın yürütme erki, geleneksel olarak Demokratik Sosyalistler Partisi (DPS) ve onun karizmatik lideri Milo Dukanoviç'in hakimiyeti altında olmuştur. Bu parlamenter sistemde,

[33] Legis Mne, Montenegro: Preliminary Opinion on the Legal Framework Governing the Legislative Process, Publisher Organization for Security and Co-operation in Europe October 2023, P. 13
[34] Daliborka Uljarevic, Montenegro, Source: The data above are drawn from the The World Bank's World Development Indicators 2013. P 420
[35] Ana Selic, Role of the Parliament of Montenegro in fight against corruption, open socıety institute think tank fund budapest, 2017, P 3

başbakan ve kabinesi yürütme gücünün merkezinde yer alır. Parti, uzun süreli kontrolüyle devlet kurumları üzerinde geniş bir etki uygulamış, kamu kaynaklarını propaganda amaçlarıyla kötüye kullanmış ve liyakata dayalı sistem yerine parti yandaşlarını atayarak iktidarını sürdürmüştür.[36]

Hakim bir iktidar partisi olmasına rağmen, yürütme erki, devlet kurumlarının işleyişini etkileyen hükümet koalisyonu içindeki gerilim ve iç çatışmalarla yüzleşmektedir. Temel zorluklardan biri, özellikle üst düzeylerde hesap verebilirlik eksikliği ve yetersiz yolsuzlukla mücadeledir. Bu durum, Karadağ'ın AB katılım yolunda önemli bir engel olarak tanınmaktadır. Yolsuzlukla mücadele kurumları genellikle gerekli bağımsızlık ve kaynaklardan yoksundur ve önemli davalar sıklıkla siyasi engeller nedeniyle sonuçsuz kalmaktadır.[37]

Devletin başı olan cumhurbaşkanı, ağırlıklı olarak törensel ve sembolik roller üstlenir ancak yasaları ilan etmek, seçimleri çağırmak ve başbakan adayını atamak da dahil olmak üzere önemli anayasal yetkilere sahiptir. Başbakan, yardımcıları ve bakanlardan oluşan hükümet, merkezi yürütme organı ve temel politika belirleme kurumudur. Kararlar kolektif olarak alınır ve başbakan, Genel Sekreterlik ofisinin desteğiyle hükümetin çalışmalarına liderlik eder ve koordine eder.[38]

Karadağ, Boşnaklar (Müslümanlar), Arnavutlar, Hırvatlar ve Romanlar dahil olmak üzere çeşitli etnik azınlıklara sahiptir. İlişkilerdeki göreceli iyileşmeye rağmen, bu azınlıklar devlet kurumlarında, poliste ve kamu hizmetlerinde geniş ölçüde yetersiz temsil edilmektedir. Etnik partiler belirli taleplerde bulunsa da, bu azınlıklardan birçok seçmen, DPS gibi büyük çok etnisiteli partilere yönelmiştir. Bununla birlikte, idari özerklik gibi kilit taleplerinin karşılanması, genellikle iktidar partisinin siyasi kaygıları nedeniyle gecikmektedir.[39]

---

[36] Florian Bieber, Montenegro in Transition Problems of Identity and Statehood, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003. 162

[37] Petar Popović, Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests brought Down the Government, University of Zagreb, 2024. P 251

[38] Florian Bieber, Montenegro in Transition Problems of Identity and Statehood, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003. 167

[39] Vladimir Goati, Electoral and party system in Montenegro – a perspective of internal party democracy development, Centar za monitoring istraživanje, Publisher: CeMI Bul. Josipa Broza 23A 81 000 Podgorica, P 45

2.4. Yargı Sistemi: Anayasa Mahkemesi, Yargının Bağımsızlığı

2.4.1. Yargı Bağımsızlığı için Yasal ve Kurumsal Çerçeve

Karadağ, yargı reformlarına 2000 yılında başladı ve 2007 Anayasası'nın kabulü, yargı bağımsızlığını korumak için kilit bir kurum olan Yüksek Yargı Konseyi'ni kurarak önemli bir dönüm noktası oldu. Daha önce, Yüksek Yargı Konseyi yalnızca danışmanlık rolüne sahipti ve yargıçları atama yetkisi esas olarak parlamentodaydı. 2007 Anayasası bu sorumluluğu Yüksek Yargı Konseyi'ne devretti, ancak parlamentonun Yargıtay başkanını seçme yetkisi gibi hala tam bağımsızlığı garanti altına almayan hükümler mevcuttu. 2012'de AB katılım müzakerelerinin başlaması, özellikle de Yargı ve Temel Haklar ile ilgili 23. Faslın açılması, yasal çerçevenin uluslararası standartlarla daha fazla uyumlaştırılması ihtiyacını beraberinde getirdi.[40] Bu, AB ve Venedik Komisyonu tarafından değerlendirilen 2013 kapsamlı anayasa değişikliklerine yol açtı. Temel reformlar, Yargıtay başkanının atanması ve görevden alınması yetkisinin parlamentodan, üçte iki çoğunluk gerektiren Yüksek Yargı Konseyi'ne devredilmesini ve konseyin bileşiminin bir başkan ve dokuz üyeye değiştirilmesini içeriyordu: Yargıtay Başkanı, meslektaşları tarafından seçilen dört yargıç, parlamento tarafından seçilen dört seçkin hukukçu ve Adalet Bakanı. Bu değişiklikler siyasi etkiyi azaltmak için tasarlanmış olsa da, pratik uygulama, parlamentonun yeni yargıç olmayan üyeleri seçememesi ve süresiz olarak uzatılan görev süreleri gibi zorluklarla karşılaşmıştır.[41]

2.4.2. İşlevsel Zorluklar ve Siyasi Müdahale

Nispeten sağlam bir yasal çerçeveye rağmen, Karadağ yargısının fiili bağımsızlığı işlevsel zorluklar ve siyasi müdahale ile karşı karşıyadır. Ana sorunlardan biri, Yüksek Yargı Konseyi'nin bağımsızlığı ve bileşimidir. Konsey genellikle eksik bir bileşimle çalışmakta ve görev süreleri 2018'de resmen sona ermesine rağmen bir tıkanıklık önleme mekanizması nedeniyle hizmet vermeye devam eden üç yargıç olmayan üye de dahil olmak üzere, görevi tartışmalı üyelere sahiptir. Ayrıca, GRECO ve AB'nin sürekli eleştirilerine rağmen Adalet Bakanı'nın konseydeki

[40] Mladen Vukčević, judicial system in Montenegro (Historical Development, basic principles, and Organisation) The author is the International Cooperation Officer with the Judicial Council of Montenegro. Law & Justice Review, Issue:13, December 2016. P 9

[41] Margaret satterthwaite, United Nations Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, Preliminary observations on the official visit to Montenegro, 2023. P 2

varlığı, yürütme erkinin etki riskini artırmaktadır. Yargıç atama süreci, anayasanın iki dönem sınırlamasını ihlal ederek mahkeme başkanlarının üçüncü dönem için yeniden atanması gibi tartışmalı kararlarla karakterize edilmiştir. Yargıçların emeklilik yaşı siyasileştirilmiş ve Yüksek Yargı Konseyi'nin bu konudaki kararları İdare Mahkemesi tarafından "ayrımcı" olarak değerlendirilmiştir. Mali bağımsızlık da kritik bir zafiyettir; DPS liderliğindeki hükümetler, yargıçlara uygun koşullu krediler ve daireler sağlayarak etkilerini kullanmıştır. Yargı hesap verebilirliği mekanizmaları etkisiz olmuş ve çok sayıda disiplin davası reddedilmiştir. Bu sorunlar, kıdemli yargıçları da içeren yüksek profilli yolsuzluk skandallarıyla birleştiğinde, kamu güvenini ciddi şekilde aşındırmıştır.[42]

2.4.3. Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'daki Kritik Eksiklikler ve İşlev Krizi

Yeni Anayasa Mahkemesi yargıçlarının sürekli seçilememesi, Eylül 2022 ile Şubat 2023 arasında bu mahkemenin faaliyetlerinin fiilen durmasına neden oldu, çünkü karar vermek için gereken yedi yargıçtan dördünün yeter sayısı yoktu. Her bir Anayasa Mahkemesi yargıcının seçilmesi için parlamentoda üçte iki çoğunluk gerekmekte olup, bu şart fikir birliği sağlamak için tasarlanmış olsa da siyasi çıkmazlara yol açmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun baskısı altında, Şubat 2023'te üç yeni yargıç seçildi, ancak geriye kalan bir boş pozisyon hala doldurulmadı. Bu kesinti, 3000'den fazla anayasal şikayetin ve yüzlerce yasanın anayasaya uygunluk inceleme talebinin birikmesine neden oldu. Kayda değer bir örnekte, Venedik Komisyonu, Anayasa Mahkemesi ele alabilmeden önce, cumhurbaşkanlığı yasasındaki değişikliklerle ilgili görüşünü sunarak bunları anayasaya aykırı ilan etti. Bu krize paralel olarak, Yargıtay başkanlığı pozisyonu Aralık 2020'den beri boş bulunmaktadır. Seçim süreci, Yüksek Yargı Konseyi'ndeki iç anlaşmazlıklar nedeniyle durmuş olup, sekiz tur oylama sonuçsuz kalmıştır. Bu süreçte şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, mahkeme operasyonlarının yönetiminde ve yargıyı temsilde önemli işlevleri olan hayati bir pozisyonun boş kalmasına neden olan mevcut çıkmazda önemli bir faktördür.[43]

---

[42] Beyond the benchmarks: Dilemmas of effective judicial reforms in Montenegro, international Commission of Jurists, September 2024. P 17

[43] Vladimir Simonovic, 7 judicial Independence in Montenegro, Publisher: Centre for Monitoring and Research (CeMI) Bul. Svetog Petra Cetinjskog 96, VI/12, 2023, P 12

2.4.4. Yargı Yönetişiminde Sistematik Eksiklikler ve Siyasi Müdahale

Karadağ'da Yüksek Yargı Konseyi ve Yüksek Savcılık Konseyi'nin kurulması, yargıyı siyasi müdahaleden korumak için önemli bir adım olmuştur, ancak bunların bileşimi ve işleyişinde önemli sorunlar bulunmaktadır. Uluslararası standartlara göre, bu konseylerin üyelerinin çoğunluğu meslektaşları tarafından seçilen yargıç ve savcılardan oluşmalıdır. Ancak Karadağ'da, Yüksek Yargı Konseyi'nin on üyesinden sadece dördü meslektaşları tarafından seçilen yargıçlardır. Adalet Bakanı'nın konseydeki varlığı, disiplin soruşturmalarında oy kullanmaktan men edilse de, atama ve terfi gibi diğer kritik kararlarda herhangi bir kısıtlama yoktur, bu da "gizli cezalar" ve siyasi etki riskini artırmaktadır. Ayrıca, yargı ciddi mali ve altyapısal eksikliklerle karşı karşıyadır: eski, kalabalık, kötü durumdaki binalar, yetersiz bilişim sistemleri ve hassas davalara bakan yargıçlar için güvenlik riskleri. Bu koşullar, yargının operasyonel bağımsızlığını ve adaleti sağlama kapasitesini ciddi şekilde baltalamaktadır. Ayrıca, Yüksek Savcılık Konseyi'nde çıkar çatışması görüntüsü yaratan aktif avukatların varlığına dair raporlar vardır. Buna karşılık, sivil toplum tarafından önerilen seçkin bir hukukçunun Yüksek Savcılık Konseyi'ndeki varlığının şeffaflığı ve kamu güvenini artırdığı görülmüştür; bu da benzer uygulamaların Yüksek Yargı Konseyi için de faydalı olabileceğini göstermektedir.[44]

2.5. Siyasal Partiler ve Seçim Sistemi

Karadağ'ın parti sistemi, 1990'da çok partili sistemin getirilmesinden bu yana, neredeyse kesintisiz bir şekilde Demokratik Sosyalistler Partisi (DPS) tarafından şekillendirilmiştir. Eski Komünistler Birliği'nin mirasından yükselen bu parti, ideolojik pozisyonlarını zamanında değiştirmek (Yugoslavya'yı desteklemekten bağımsızlık yanlısı olmaya ve ardından NATO ve AB'ye katılmaya), güçlü örgütlenme, devlet yapısındaki nüfuz ve Milo Dukanoviç'in karizmatik liderliği kombinasyonu sayesinde iktidarda kalmayı başarmıştır. Bu fenomen, Karadağ'ı komünizm sonrası ülkeler arasında nadir bir örnek haline getirmiştir. Ülkenin parti sistemi başlangıçta, bağımsızlık yanlıları ve federalistler arasındaki bölünme etrafında "kutuplaşmış çok partili" bir yapıdaydı, ancak 2006'daki bağımsızlık referandumundan sonra, partilerin daha çok

[44] Mladen Vukçeviç, judicial system in Montenegro (historical development, basic principles, and organisation) The author is the International Cooperation Officer with the Judicial Council of Montenegro. Law & Justice Review, Issue:13, December 2016. P 16

yönetişim meselelerine ve pratik programlara odaklandığı "daha ılımlı çok partili" bir modele doğru yavaş yavaş ilerlemiştir.[45]

Karadağ'ın seçim sistemi, başından beri "parti listeli nispi temsil sistemi" ve koltuk dağıtımı için kullanılan d'Hondt yöntemi üzerine kuruludur. Sistem zamanla, parlamentodaki koltuk sayısının 125'ten 81'e düşürülmesi, seçim barajının %4'ten %3'e indirilmesi ve Arnavutlar için %0,7 ve Hırvatlar için %0,35 gibi etnik partiler için özel barajların getirilmesi gibi değişikliklere uğramıştır; bu uygulama bir tür "ayrılmış koltuk" işlevi görmektedir. Bu sistem, adayları belirlemede parti liderlerinin rolünü (kapalı listeler) güçlendirerek parti disiplininin ve siyasi istikrarın korunmasına yardımcı olmuş, ancak aynı zamanda seçmenlerin doğrudan temsilci seçimindeki rolünü sınırlamıştır. Ayrıca, oyların bölünmesini önlemek için geniş koalisyonlar kurma eğilimi, bazen küçük partilerin gerçek ağırlıklarından daha fazla nüfuza sahip olduğu kapsayıcı koalisyon hükümetlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, bu sistem genel olarak, nispeten özgür ve adil seçimler yapılması yoluyla, etnik ve ideolojik bölünmelerin barışçıl yönetimi için bir zemin sağlayabilmiştir.[46]

Ancak, Karadağ'ın parti ve seçim sistemi önünde birçok zorluk bulunmaktadır. Büyük partilerde, özellikle de DPS'de gücün merkezileşmesi ve siyasi ortamın kutuplaşması bu sorunlar arasındadır. Ayrıca, mevcut seçim yasaları birçok boşluk ve belirsizlik içermekte ve AGİT/ODİHR gibi uluslararası gözlemcilerin medya denetimi, mali şeffaflık ve adaylık hakları da dahil olmak üzere reform önerilerinin birçoğu henüz uygulanmamıştır. Yerel düzeyde, belediye seçimlerinin eşzamanlı yapılmaması, oy mühendisliği ve ulusal partilerin yerel meselelere müdahalesi imkanı yaratmaktadır. Karadağ'da demokrasiyi güçlendirmek için, birleşik bir yerel seçim yasasının kabul edilmesi, açık listelerin getirilmesi, bağımsız denetleme kurumlarının güçlendirilmesi ve iktidar ile muhalefet partileri arasında fırsat eşitliğinin garanti altına alınması gibi yapısal reformlar gerekli görünmektedir.[47]

---

[45] International election observation mission Montenegro Presidential Election, 19 March 2023 Statement of preliminary findings and conclusions preliminary conclusions. P 4

[46] Milos Uljarevic, Legislative strengthening and political party program performance evaluation, Submitted to: USAID/Montenegro, 2011. P 9

[47] Vladimir Goati, Electoral and party system in Montenegro – a perspective of internal party democracy development, Centar za monitoring istraživanje, Publisher: CeMI Bul. Josipa Broza 23A 81 000 Podgorica, P 89

2.6. Temel Haklar, Azınlık Hakları ve Özgürlüklerin Anayasal Güvenceleri

2.6.1. Karadağ Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Çerçevesi

2007 tarihli Karadağ Anayasası, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması için kapsamlı bir anayasal çerçeve sağlamakta ve ülkeyi sivil, demokratik, çevre dostu ve sosyal adalete dayalı bir devlet olarak tanımlamaktadır. Anayasadaki ilkeler, hak ve özgürlükleri "ihlal edilemez" olarak beyan eder ve metnin neredeyse yarısı (158 maddeden 68'i) bu haklara ayrılmıştır. Madde 6, insan haklarının korunmasına ilişkin genel güvenceyi sağlarken, Madde 7 ve 8 sırasıyla nefreti teşvik etmeyi ve doğrudan veya dolaylı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Anayasa ayrıca "olumlu eylemi" (olumlu ayrımcılık) tanır ve etnik, toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak ve eşit olmayan durumdaki bireyleri korumak için özel hükümlerin getirilmesine izin verir. Ayrıca, yaşam hakkı (idam cezası yasağı ile), işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kişisel özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı ve özel hayatın gizliliği hakkı gibi temel haklar da bu belgede güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte, Venedik Komisyonu gibi uluslararası kurumlar önemli eksiklere işaret etmiştir; bunlar arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi standartlarına uygun olarak yaşam hakkının kapsamlı bir şekilde açıkça belirtilmemesi, insanlık dışı cezaların açıkça yasaklanmaması ve gözaltının yasallığına itiraz etmek için "habeas corpus" (serbest bırakılma emri) hakkına atıfta bulunulmaması yer almaktadır. Bu eksiklikler pratikte, vatandaşların haklarının ihlal edilmesine ve Karadağ'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önündeki uluslararası sorumluluğuna yol açabilir.[48]

2.6.2. Ulusal ve Kültürel Azınlıkların Haklarının Özel Olarak Korunması

Karadağ Anayasası, 79. ve 80. maddelerinde özellikle ulusal azınlıkların ve diğer azınlık topluluklarının haklarına yer vermiş ve onlar için bireysel ve kolektif bir dizi geniş hak garanti altına alınmıştır. Bu haklar arasında, ayırt edici ulusal, etnik, kültürel ve dini özelliklerini ifade etme, koruma, geliştirme ve kamuya açık şekilde sergileme hakkı; kendi dillerini ve yazılarını özel, kamusal ve resmi alanlarda kullanma hakkı; devlet kurumlarında ana dillerinde eğitim alma ve kendi tarih ve kültürlerinin müfredata dahil edilmesi hakkı; ve kayda değer nüfusa sahip bölgelerde azınlık dillerinde yargılama yapılması hakkı bulunmaktadır. Ayrıca Anayasa, devlet mali desteği ile eğitim, kültür ve dini dernekler kurma hakkını, resmi belgelerde kendi dillerinde

[48] Marijana Lakoviç Drašković, Short Guide through Legislative and Institutional Protection of Human Rights in Montenegro, Publisher: Centre for Civic Education (CCE), 2015. P 28

isim ve soyisim kaydettirme hakkını ve yerel isimleri ve işaretleri azınlık dillerinde yazma hakkını tanımaktadır. Buna ek olarak, olumlu eylem yoluyla parlamentoda ve yerel meclislerde "otantik temsil" hakkı ve kamu hizmetlerinde "orantılı temsil" hakkı garanti altına alınmıştır. Madde 80 ayrıca her türlü "zorunlu asimilasyonu" açıkça yasaklamakta ve devleti azınlıkları buna karşı korumakla yükümlü kılmaktadır. Bununla birlikte, bu ilerici çerçeveye rağmen, "azınlık"ın kesin bir tanımı verilmemiştir ve "adil temsil" yerine "orantılı temsil" ifadesinin kullanılması sorun yaratabilir. Ayrıca, bu hakların istihdam, eğitim ve devlet kurumlarında temsil gibi alanlarda tam olarak uygulanması pratik engellerle karşılaşmaktadır.[49]

2.6.3. Uygulama Mekanizmaları, Uluslararası Güvenceler ve Üst Düzey Stratejinin Rolü

Karadağ Anayasası, onaylanmış uluslararası antlaşmaları ve genel kabul görmüş uluslararası hukuk kurallarını iç hukuk sisteminin bir parçası olarak tanıyarak azınlık hakları için çifte güvence sağlamaktadır. Madde 9 uyarınca, onaylanmış antlaşmalar -Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı dahil olmak üzere- iç hukuka üstün gelir ve doğrudan uygulanır. Bu yaklaşım, Karadağ'ın uluslararası standartlara bağlılığını göstermektedir. Ayrıca, Anayasa, azınlıkların karar alma süreçlerine kurumsal olarak katılmalarını sağlamak amacıyla, "özel hakları koruma ve geliştirme konseyleri" kurma hakkını tanımaktadır. Üst düzeyde ise, on yıllık bir hükümet planlama belgesi olan "Azınlık Politikası Stratejisi", azınlıkların topluma "asimilasyon olmadan entegrasyonunu" hedefleyerek, ayrımcılık yasağı, olumlu eylemlerin uygulanması, dilsel ve kültürel kimliğin korunması ve azınlıkların yönetişime etkin katılımını vurgulamaktadır. Bu stratejinin uygulanması, devlet kurumları, yerel makamlar, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum arasındaki işbirliği yoluyla ve hükümet düzeyinde özel bir komisyonun gözetimi altında gerçekleştirilmektedir.[50]

[49] Miroslav D. Janković, Minorities in Montenegro Legislation and Practice, Publisher Andrej Nosov, 2007. P 7
[50] Tea Gorjanc Prelević, LL.M. International Human Rights Standards and Constitutional Guarantees in Montenegro, Publisher Human Rights Action Slobode 74, 81000 Podgorica, Montenegro, 2008. P 101

2.6.4. Uygulamadaki Zorluklar, Hukuk ile Uygulama Arasındaki Boşluk ve Zayıf Noktalar

İleri düzeyde bir yasal çerçeve olmasına rağmen, Karadağ'da azınlık haklarının ve temel özgürlüklerin korunması alanında hukuk ile uygulama arasında derin bir boşluk bulunmaktadır. Pratikte, azınlık haklarının ihlali, sistematik ayrımcılık ve koruma programlarının uygulanması için yetersiz bütçe temel zorluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Boşnak, Arnavut ve Hırvat azınlıkların sırasıyla nüfusun %82'sini, %72'sini ve %19'unu oluşturduğu Rožaje, Ulcinj ve Tivat gibi belediyelerde, dilleri resmi dil olarak tanınmamakta ve resmi belgeler onların dillerinde düzenlenmemektedir. Ayrıca, kamu medyası azınlık dillerinde sınırlı program yayınlamakta ve yerel gazeteler yeterli mali destekten yoksundur. Temel özgürlükler alanında da, Anayasa ifade, basın ve toplanma özgürlüğünü garanti etse de, "başkalarının itibar hakları" gibi belirsiz sınırlamalar, bu özgürlüklerin geniş yorumlanmasına ve ihlal edilmesine yol açabilmektedir. Medya ortamı, gazetecilere yönelik baskılar, fiziksel saldırılar ve devlet kaynaklarının eşit olmayan dağılımı yoluyla "yumuşak sansür" gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Ayrıca, mevcut Anayasa, cinsel azınlıkların haklarını açıkça ele almamakta ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığı yasaklamamaktadır. "Dan" gazetesinin editörünün çözülememiş cinayeti ve Arnavut kökenli gözaltılara yönelik işkence ve kötü muamelenin bildirildiği "Kartal Uçuşu" davası gibi vakalar, yasaların uygulanması ve temel hakların güvence altına alınmasında ciddi zorluklar olduğunu göstermektedir. Bu durumlar, Anayasada yer alan hakların tam olarak hayata geçirilmesinin, ilerici mevzuatın yanı sıra, güçlü siyasi taahhüt, yeterli finansman, denetleme kurumlarının güçlendirilmesi ve şiddetle mücadelede cezasızlıkla yüzleşmeyi gerektirdiğini göstermektedir.[51]

3. Karadağ'da Toplum ve Siyaset

3.1. Demografik Yapı: Karadağlılar, Sırplar, Boşnaklar, Arnavutlar ve Hırvatlar

3.1.1. Sırplar

Batı Balkanlar'daki en büyük etnik gruptur ve bölgenin etno-politik gelişmelerinde merkezi bir rol oynamıştır. Sadece Orta Sırbistan'da birleşik bir etnik toprağa sahip olmakla

[51] Stefan Wolff, Minority rights in the western Balkans, minority rights, Publisher European Parliament Manuscript completed on 9 July 2008. P 13

kalmaz, aynı zamanda bu ülkenin sınırları dışında da önemli bir varlık gösterirler. En önemli örnek, Sırplar için ikincil bir çekirdek toprak rolü oynayan, yarı özerk bir bölge olan Bosna-Hersek'teki 'Sırp Cumhuriyeti'dir (Republika Srpska). Bu yapı içindeki Banja Luka şehri, bu topluluğun kültürel ve idari merkezi olarak işlev görür. Ayrıca, Sırplar Hırvatistan'da (özellikle Doğu Slavonya'da) ve Karadağ'ın kuzey bölgelerinde kayda değer nüfusa sahiptir. 1990'lardaki savaşlar Hırvatistan'daki Sırp nüfusunda belirgin bir düşüşe yol açmış olsa da, hala bölgedeki en etkili sınır ötesi etnik grup olarak kabul edilirler.[52]

3.1.2. Arnavutlar

Batı Balkanlar'daki ikinci büyük etnik grubu oluştururlar ve çoğunluğu Arnavutluk sınırları dışında yaşar. Kosova, onların ikincil çekirdek toprağı olarak işlev görür ve 2008'de bağımsızlığını ilan ederek büyük çoğunluğu Arnavut olan bir devlet haline gelmiştir. Ayrıca, Kuzeybatı Makedonya'da güçlü bir varlığa sahiptirler ve sayısal, siyasi ve coğrafi olarak genişlemektedirler; bu bölge Kosova'nın "etnik uzantısı" olarak tanımlanmış ve özerklik talep etmektedir. Yüksek nüfus artışı ve yaygın göç, bu grubun bölgenin gelecekteki gelişmelerindeki rolünü daha da öne çıkaracaktır.[53]

3.1.3. Hırvatlar ve Boşnaklar

Her birinin farklı bir konumu vardır. Hırvatlar ağırlıklı olarak kendi ülkelerinde yoğunlaşmıştır ve güçlü bir çekirdek toprağa sahiptir, ancak bu toprak ülkenin uzun şekli ve Sırp etnik adacıklarının varlığı nedeniyle kısmen bölünmüştür. Ayrıca Bosna-Hersek'te (özellikle Hersek'te) etkili bir azınlık olarak bulunurlar. Buna karşılık, Boşnaklar birleşik ve tutarlı bir etnik topraktan yoksundur. Onların ana devleti olarak kabul edilebilecek Bosna-Hersek'in kendisi, topraklarının yaklaşık yarısının (Sırp Cumhuriyeti) Sırpların kontrolünde olduğu karmaşık, çok etnili bir yapıya sahiptir. İlginç bir şekilde, 1992-1995 savaşları çok sayıda Boşnak'ın ölümüne yol açmış olsa da, sonuçta savaş öncesi döneme kıyasla coğrafi olarak daha fazla yoğunlaşmalarına neden olmuştur.[54]

---

[52] Andor Végh, Minorities, mother countries, majority on the western Balkans, University of Pécs & Center of the Eastern Mediterranean and Balkan Studies, Hungary,2012. P 85

[53] Jelena Džankić, Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation, and Access to Rights, Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe Vol. 11, No 3, 2012.p 48

[54] Andor Végh, Minorities, mother countries, majority on the western Balkans, University of Pécs & Center of the Eastern Mediterranean and Balkan Studies, Hungary,2012. P 89

3.1.4. Karadağlılar

Bu beş grup arasında en küçük olanıdır ve benzersiz bir statüye sahiptir. Karadağ'ın etnik yapısı soğanımsı olarak tanımlanmıştır: merkezi çekirdekte Karadağlılar çoğunluktadır, ancak merkezden uzaklaştıkça Sırp etnik katmanları baskın hale gelir. Karadağ kimliği her zaman Sırp kimliği ile kesişim içinde olmuş ve kabile yapısı ile tarihsel bağımsızlık temelinde şekillenmiştir. 2006'daki bağımsızlık referandumu ve nüfus sayımı verileri, ülkedeki kimlik bölünmesini açıkça göstermektedir: bir kısmı bağımsız bir Karadağ kimliğine sahipken, bir kısmı Sırbistan'a güçlü bir şekilde bağlıdır. Bu ikilik, Karadağ'ın ulusal kimliğini ve gelecekteki siyasi yolunu tanımlamadaki ana zorluktur.[55]

3.2. Din, Dil ve Ulusal Kimlik Tartışmaları

3.2.1 Din ve Dilin Kimlik İnşasında Temel Unsurlar ve Siyasi Çatışma Alanı Olarak Rolü

Karadağ'ın tarihsel ve sosyal bağlamında, din ve dil her zaman sadece kültürel unsurlar olarak değil, aynı zamanda ulusal kimliği şekillendiren ana direkler ve siyasi çatışmalar için bir alan olarak işlev görmüştür. Dinlerin ve etnik grupların uzun süredir bir arada yaşadığı bu ülke, hem dini hem de siyasi liderliği üstlenen Cetinje Metropolitleri'nin teokratik Petrovic-Njegos hanedanı döneminden modern çağa kadar, din ve devlet kurumlarının derin iç içe geçmişliğine tanık olmuştur. O dönemde, Ortodoks Kilisesi Karadağ kabilelerini birleştiren bir sembol ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık mücadelesinin merkezi haline geldi ve Ortodoks inancı, halkın ulusal kimliğini tanımlamada temel bir unsur oldu. Karadağ laik bir krallık haline geldikten sonra bile, dine dayalı bu kimlik devam etti. Bununla birlikte, yeni toprakların katılması ve Müslüman ve Katolik toplulukların tanınmasıyla birlikte, karmaşık ve çok kültürlü bir kimliğin oluşması için zemin hazırlandı. Bu çoğulculuk, çağdaş dönemde ve özellikle 2006'daki bağımsızlıktan sonra, 2007 Anayasası'nda devletin "sivil bir devlet" olarak tanımlanmasında somutlaştı; bu çerçeve, ulusal kimliği etnik veya dini aidiyetlere değil, vatandaşlığa dayandırarak yeniden inşa etmektedir. Ancak, bu sivil kimliğe geçiş gerginlikten uzak olmamıştır. Sırp kimliğinin bir sembolü olan Sırp Ortodoks Kilisesi (SOC), Karadağ'daki Ortodoks nüfus üzerindeki derin nüfuzuyla, her zaman bu ülkenin bağımsız ulus inşası projesiyle çatışma içinde

[55] Mirosław Dymarski, political situation of ethnic minority groups in independent montenegro, Institute of Political Science University of Wroclaw, 2017. P.215

olmuştur. Bu çatışma, "dil savaşında" açıkça görülmektedir; SOC, "Sırp" dilinin kimliğini şiddetle savunmakta ve ayrı bir Karadağ dilinin standartlaştırılması ve teşviki yönündeki her türlü çabayı yapay ve Sırp karşıtı olarak kınamaktadır. Buna karşılık, evrensel olarak tanınmayan Karadağ Ortodoks Kilisesi (MOC), ulusal kimliğin bir dayanağı olarak Karadağ dilini savunmaktadır. Bu nedenle, Karadağ'da dil sadece bir iletişim aracı değildir; aynı zamanda dinin, siyasetin ve etnik aidiyetin ulusun geleceğini tanımlamak için iç içe geçtiği ideolojik bir savaşın cephe hattı haline gelmiştir. Bu çatışma nüfus sayımı verilerine de yansımaktadır; burada ulusal ve dilsel tanımlamalardaki dalgalanmalar sadece demografik değişimleri değil, aynı zamanda egemen siyasi iklimin ve dini ve siyasi kurumların baskılarının etkisini de yansıtmaktadır.[56]

3.2.2. Ulusal Kimliğin Tarihsel Gelişimi ve Sosyal Mühendislik ile Jeopolitikten Etkilenmesi

Karadağ'daki ulusal kimliğin evrimi, devlet kaynaklı sosyal mühendislik ve bölgesel jeopolitik gelişmelerden derinden etkilenen, akışkan ve çok katmanlı bir olgunun çarpıcı bir örneği olarak görülebilir. On yıllar boyunca nüfus sayımı verileri, esas olarak siyasi faktörlerden kaynaklanan etnik tanımlamalarda çarpıcı dalgalanmalara işaret etmektedir. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ve Tito'nun Sırbistan'ın etkisini zayıflatmak için ayrı cumhuriyet kimliklerini teşvik etme politikasını yürüttüğü ortamda, 1948 nüfus sayımında nüfusun yaklaşık %90.67'si kendini Karadağlı olarak beyan etti. Bu yüksek rakam, köklü bir ulusal kimlik duygusundan ziyade, Belgrad'ın federasyon içindeki dengeyi korumaya yönelik kasıtlı politikalarının doğrudan bir ürünüydü. Siyasi iklim değiştikçe, özellikle Tito-Stalin ayrılığının ardından, bu rakam hızla değişti ve 1953 sayımında Karadağlıların oranı düştü. Bu düşüş eğilimi sonraki on yıllarda da devam etti; Karadağlıların oranı 1961'de %81.37'den 1991'de %61.86'ya düşerken, aynı dönemde Sırpların yüzdesi %1.78'den %9.34'e yükseldi. Bu dalgalanmalar, kimliğini siyasi bağlılıklara ve egemen ortama dayalı olarak "Karadağlı" ve "Sırp" arasında değiştiren Karadağ'ın Slav Ortodoks nüfusu arasında bir "kimlik değiştirme" olgusunu göstermektedir. Örneğin, 1979 depremi ve Karadağ'ın federal yardımlar konusunda Sırbistan'la yaşadığı anlaşmazlıkların ardından, yönetimdeki Sırp karşıtı hizip güçlendi ve bu, 1981 nüfus sayımında Karadağlıların oranında geçici bir artışa yol açtı. Bu tarihçe, Karadağ'daki "ulusal kimliğin" sıklıkla geniş çaplı gelişmelere dayalı kişisel ve siyasi bir seçim olduğunu açıkça göstermektedir. Yugoslavya'nın

[56] Shkelzen Imer, Evolution of National Identity in Montenegro, Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Rome-Italy, November 2016. P 144

dağılmasından ve özellikle bağımsızlık arifesinde, bu kimlik çatışması doruğa ulaştı ve 2006 referandumunda kendini açıkça gösterdi. Etnik-dini azınlık topluluklarının (Boşnak Müslümanlar, Arnavutlar ve Hırvatlar) bağımsızlığa kesin desteği, bağımsızlık yanlısı Ortodoks nüfusla birleşerek, Karadağ'ı ulusal kimliğini belirli bir etnisitenin üstünlüğüne dayandırmak yerine, çok kültürlü ve sivil bir koalisyona dayandıran bölgedeki nadir ülkelerden biri haline getirdi.[57]

3.2.3. Çağdaş Karadağ; Sivil Kimliğin Direnciyle Birlikte Zorlukların Devamı

Çağdaş Karadağ'da, yasal çerçeve sivil ve çok kültürlü bir devlete doğru ilerlemiş olsa da, din, dil ve ulusal kimliğin kesişimi hala gerilim ve çatışma kaynağıdır. 2023 nüfus sayımının sonuçları bu karmaşıklığın net bir resmini sunmaktadır. Bir yandan, %41.12 ile Karadağ kimliği en büyük ulusal grup olarak istikrarını korumakta ve Sırbistan yanlısı siyasi ve dini baskılara rağmen bağımsız kimlik projesinin tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir. Öte yandan, Sırp olarak tanımlanmadaki nispi artış (%32.93) ve ayrıca Sırpça konuşanların sayısının (%43.52) etnik Sırp kimliğine sahip olanların sayısını aşması, toplumun bir bölümünün Sırpça konuşulan dünyaya kültürel aidiyet hissinin ve Sırp Ortodoks Kilisesi (SOC) gibi güçlü kurumların etkisinin devam ettiğine işaret etmektedir. 2019'da tarihi dini mülkiyeti sorgulayan Dini Özgürlük Yasası etrafındaki siyasi kriz, bu gerilimlerin doruğa ulaştığının simgesiydi. Bu yasa, SOC'nin geniş çaplı seferberliği ve Belgrad'ın doğrudan siyasi desteğiyle karşılaştı ve dinin sınır ötesi nüfuz uygulamak ve ulusal egemenliği sorgulamak için nasıl bir araç olabileceğini gösterdi. Bu bağlamda, Karadağ toplumu ikili bir zorlukla karşı karşıyadır: Bir yandan, sürekli olarak kültürel asimilasyon ve etnik-dilsel dengenin değiştirilmesi yönündeki baskılara direnmeli ve anayasasına dahil edilen sivil ve çok kültürlü kimliğini korumalıdır. Öte yandan, ülkenin varoluşsal temelini tehdit eden, yaşlanan nüfus ve gençlerin göçü gibi gerçek demografik zorluklarla mücadele etmelidir. Bu zorluklara rağmen, son nüfus sayımında Karadağ kimliğinin direnci ve ayrıca bağımsızlığı elde etmek için çok etnili bir koalisyon oluşturma geçmişi, sivil bir çerçeve içinde barışçıl bir arada yaşama perspektifinin zor ama kesinlikle mümkün olduğunu göstermektedir. Bu

[57]Mirko Blagojevic, Religion in contemporary society International scientific meeting almanac, International scientific conference organized by: forel – Institute of Social Sciences, Belgrade, publisher: Institute of Social Sciences, Belgrade Department of Education and Culture, Serbian Orthodox Diocese of Branicevo, Pozarevac, 2017. P 69

ülkenin geleceği, bu çeşitliliği yönetme, aşırı milliyetçiliği kontrol altına alma ve demografik ve ekonomik sürdürülebilirliği sağlamak için pratik politikalara öncelik verme yeteneğine bağlıdır.[58]

3.3. Ekonomik ve Sosyal Dönüşümler (Bağımsızlıktan Günümüze)

3.3.1. Makro Çerçevenin Oluşturulması ve İlk Büyüme Motorları (2006 - 2014)

2006'daki bağımsızlığın ardından Karadağ, hızla Euro-Atlantik yapılarıyla bütünleşme yoluna girdi ve NATO'ya (2017) ve AB'ye katılımı stratejik önceliği olarak belirledi. Ekonomik alanda, 1999'dan beri tek taraflı olarak Euro'yu kullanan ülke, bu parasal rejimi koruyarak fiyat istikrarını ve döviz kuru riskini azalttı, ancak aynı zamanda merkez bankasının bağımsız para politikası yürütme yeteneğini ciddi şekilde sınırladı. Benimsenen ekonomik model, piyasa serbestleşmesi, yabancı yatırım çekme, özelleştirme ve hizmet sektörünün (özellikle turizm) geliştirilmesi üzerine kuruluydu. Karadağ Dünya Ticaret Örgütü'ne katıldı ve geniş bir serbest ticaret anlaşmaları ağı imzaladı. Bu dönem, ağırlıklı olarak gayrimenkul ve turizm sektörlerine giren doğrudan yabancı yatırım ve iç tüketimle desteklenen ilk ekonomik büyümeye tanık oldu. Ancak, bu istikrarsız ve dış sermayeye bağımlı büyüme, ekonomiyi 2008 küresel finansal krizine karşı oldukça savunmasız hale getirdi ve şiddetli bir durgunluğa, işsizliğin artmasına ve yoksulluğu azaltma kazanımlarında gerilemeye yol açtı. Sosyal açıdan, mutlak yoksulluk oranı düşük olsa da, yoksulluk yapısal olarak toplumda kurumsallaşmıştı ve işsizlik oranı, özellikle gençler arasında yüksek kaldı.[59]

3.2.3. Proje Odaklı Canlanma, Savunmasızlıkların Artması ve Pandemi Şoku (2015 - 2022)

2015'ten itibaren, büyük ölçekli altyapı projelerine (özellikle Bar-Boljare otoyolunun ilk kısmının yüksek maliyetle inşası) ve lüks turizmin geliştirilmesine odaklanan yeni bir ekonomik canlanma dönemi başladı. Bu yatırımlar yaklaşık %4'lük ekonomik büyümeye, istihdam yaratılmasına (ağırlıklı olarak geçici) ve işsizlik oranının %15.1 seviyelerine kadar düşmesine yol açtı. Ancak, bu canlanma yine istikrarsızdı ve makroekonomik savunmasızlıkları şiddetlendirdi:

[58] Vladimir Vučković, Colliding Western Balkan Neighbors: Serbia and Montenegro in Post- Yugoslav Context – Identity and Interest Representation, Miloš Petrović Visiting Lecturer, University of Belgrad, 2022. P 7
[59] Mladen Lazić, Montenegro. Capitalist Transformation at the European Periphery, University of Belgrade, 2018. P 150

bütçe ve cari açık yüksek seviyelerde kaldı ve kamu borcu GSYİH'nın yaklaşık %80'ine ulaştı. Bu büyüme ağırlıklı olarak yerel ekonomiyle sınırlı bağlantıları olan belirli projelere dayanıyordu ve kaliteli, üretken işler çok az yaratıldı. Ardından, 2020'deki COVID-19 pandemi şoku bu canlanma döngüsünü aniden durdurdu ve zorlu bir test olarak, Karadağ ekonomisinin derin savunmasızlıklarını açığa çıkardı. Turizme aşırı bağımlı olan ekonomi (GSYİH'nın yaklaşık %25'i) %15.2 daraldı. İşsizlik arttı ve yoksulluk oranı yaklaşık %20'ye ulaştı. Yüksek borcun (GSYİH'nın %105'ine ulaşan) neden olduğu mali alan kısıtlamaları nedeniyle hükümetin tepkisi sınırlı kaldı. Bu kriz, tek bir sektöre aşırı bağımlılığı, düşük verimliliği ve zayıf yönetişim kurumlarını önemli bir zorluk haline getirdi.[60]

3.2.2. Güçlü Toparlanma, Cesur Reformlar ve Kalıcı Gelecek Zorlukları (2023 ve Sonrası)

Karadağ ekonomisi, pandemi sonrasında kayda değer bir güçle toparlandı ve 2023'te %6 büyüme oranıyla bölgenin en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri haline geldi. Bu toparlanma, ağırlıklı olarak turizmde güçlü bir geri dönüş (rekor gelirle), dinamik özel tüketim ("Avrupa Şimdi" programı kapsamında ücret artışları ve sosyal transferlerden kaynaklanan) ve Rusya ve Ukrayna'dan kayda değer sayıda varlıklı mültecinin gelişiyle desteklendi. Bu faktörler, yıllar sonra ilk kez 2023'te küçük bir bütçe fazlası sağlanmasına ve kamu borcunun GSYİH'nın yaklaşık %60'ına düşmesine yol açtı. Ancak, bu toparlanma derin yapısal zorlukları gizlememektedir. Ekonomik büyümenin yavaşlaması ve bütçe açığının yeniden ortaya çıkması bekleniyor. Temel savunmasızlıklar arasında dar üretim tabanı, yerel şirketlerin küçük ölçeği, büyük kayıt dışı ekonomi (yaklaşık %25-30), dış sermaye ve turizme aşırı bağımlılık ile sosyal harcamalar ve artan faiz oranlarından kaynaklanan baskılar yer alıyor. Sosyal açıdan, işsizlik oranı düşmüş olsa da (%13.4, 2023), genç ve uzun süreli işsizlik endişe verici olmaya devam ediyor. İşgücü piyasasında ve ücretlerde cinsiyet farkı belirgin, eğitim ve sosyal koruma sistemleri köklü reformlara ihtiyaç duyuyor ve Roman ve LGBTIQ topluluğu gibi savunmasız gruplar ciddi ayrımcılık ve dışlanma ile karşı karşıya. Karadağ'ın gelecek perspektifi, yapısal reform programının (özellikle hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, ekonomik çeşitlendirme ve yeşil ve dijital dönüşümde) başarıyla uygulanmasına ve AB katılım yolundaki

[60] Document of the world bank group, Montenegro Systematic Country Diagnostic Update, Europe and Central Asia Region, 2021. P 10

ilerlemeye ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeye ulaşmak, kamu borcunun akıllıca yönetilmesini, iş ortamının iyileştirilmesini ve beşeri sermayeye yatırım yapılmasını gerektirir.[61]

3.4. NATO Üyeliği (2017) ve Avrupa Birliği Adaylık Süreci

2006'da Sırbistan'dan bağımsızlığını kazanan Karadağ, hızla Euro-Atlantik yapılara entegrasyon yoluna girdi. Ülke, Kasım 2006'da NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programına katıldı ve sadece üç yıl sonra, Aralık 2009'da "Üyelik Eylem Planı"na (MAP) davet edildi. Bu ilk adımlar, Aralık 2015'te NATO'nun katılım müzakerelerini başlatmak üzere resmi davetinde bulunmasının yolunu düzledi. 2009'daki NATO genişlemesinden sonraki ilk davet olan bu adım, ittifakın "açık kapı" politikasının bir devamı sembolü olarak görüldü. Katılım müzakereleri Şubat 2016'da sona erdi ve Katılım Protokolü Mayıs 2016'da imzalandı. Protokolün tüm NATO üyelerinin parlamentolarında uzun onay süreci tamamlandıktan sonra, Karadağ 5 Haziran 2017'de resmen NATO'nun 29. üyesi oldu. Nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Sırp toplumundan ciddi iç muhalefete ve Rusya'nın baskılarına ve iddia edilen kışkırtılmış darbe girişimine rağmen gerçekleşen bu katılım, Washington Antlaşması'nın 5. Maddesi'nin güvenlik garantisinin yanı sıra, bu yeni devletin Batı kimliğinin pekişmesi ve kesin stratejik ayrılışı anlamına geliyordu. Bölgesel açıdan, bu katılım Adriyatik Denizi'ni neredeyse tamamen bir NATO denizi haline getirdi ve bu hassas bölgenin istikrarını güçlendirdi.[62]

NATO'ya doğru ilerlerken, Karadağ Avrupa Birliği'ne katılma hedefini de ciddiyetle takip etti. Ülke Aralık 2008'de üyelik başvurusunda bulundu, 2010'da AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girdi ve Haziran 2012'de katılım müzakereleri resmen başladı. İlk yıllarda bu süreç kayda değer bir hızla ilerledi ve Karadağ bölgede bu yolda öncü haline geldi. Ülke, müzakerelerin 33 müzakere faslının tamamını açmayı başardı (ancak sadece 3 fasıl geçici olarak kapatıldı). Avrupa Komisyonu 2018'deki yeni stratejisinde, 2025 yılını Karadağ için olası bir katılım tarihi olarak önerdi. Ancak, 2020 seçimlerinde iktidardaki Demokratik Sosyalistler Partisi'nin (DPS) yenilgisinin ardından başlayan, üst üste iki hükümetin devrilmesine ve

[61] Sabine Donner, Bertelsmann Stiftung, BTI 2020 Country Report - Montenegro. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020. P 19

[62] Policy Recommendations Study Group Regional Stability in South East Europe, Montenegro's Upcoming NATO Membership – Internal, Regional and International Implications, PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes,33rd rssee sg workshop Budva, Montenegro, 22-25 September 2016. P 5

istikrarsız hükümetlerin kurulmasına yol açan iç siyasi istikrarsızlık, bu ilerlemeyi ciddi şekilde yavaşlattı. Avrupa Komisyonu raporları, Karadağ'ın siyasi taahhüdünü ve AB'nin Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (CFSP) ile uyum gibi alanlardaki ilerlemesini övse de, her zaman hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ve organize suçla mücadele, medya özgürlüğü ve demokratik kurumların güçlendirilmesi gibi kilit alanlarda acilen ilerleme ihtiyacının altını çizdi.[63]

Ekim 2023'te, 5 aylık bir siyasi çıkmazın ardından, reformcu "Şimdi Avrupa!" partisinden (PES) "Milojko Spajić" liderliğinde yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümet, ilk kez DPS olmadan ve Sırp yanlısı ve kısmen Rusya yanlısı "Karadağ'ın Geleceği İçin" (ZBCG) koalisyonunun hükümet dışı desteği de dahil olmak üzere geniş bir koalisyonun katılımıyla oluşturuldu. Bu hükümetin birinci önceliği, durgunlaşen AB üyelik sürecini canlandırmak ve 2028 yılına kadar bunu gerçekleştirmeyi hedeflemek olarak açıklandı. Bu kırılgan hükümetin ana zorluğu, istikrar sağlamak, derin siyasi kutuplaşmanın üstesinden gelmek ve yargı ve yolsuzlukla mücadele alanlarında gerekli reformları yasalaştırmaktır. Geleneksel olarak Sırbistan ve Rusya'ya yakın olan güçlerin siyasi sahnedeki varlığı Batılı ortaklar arasında endişelere yol açmış olsa da, Avrupa'ya katılım önceliği üzerinde koalisyon anlaşması ve Anayasa Mahkemesi'nin blokesinin kaldırılması gibi ilk olumlu adımlar, Karadağ'ın bir zamanlar öncü olduğu AB yoluna güçlü bir siyasi iradeyle yeniden hız kazandırabileceği umudunu yarattı. Bu hükümetin reformları hayata geçirmedeki başarısı veya başarısızlığı kader belirleyici olacak ve Karadağ'ın, 2013'te Hırvatistan'dan sonra AB'ye katılan ilk ülke olup olmayacağını ve diğer Batı Balkan ülkeleri için bir model olarak işlev görüp göremeyeceğini gösterecek.[64]

3.5. Güncel Siyasi Dinamikler: Koalisyon Hükümetleri, Milliyetçilik ve Demokrasi Tartışmaları

Karadağ, Milo Đukanović liderliğindeki Demokratik Sosyalistler Partisi'nin (DPS) üç on yıllık rakipsiz hakimiyetinin ardından, yeni bir siyasi istikrarsızlık evresine girmiştir. Bu partinin 2020'deki düşüşü, ilk bakışta demokratikleşmenin bir işareti olarak yorumlansa da, pratikte istikrarsız ve kırılgan koalisyon hükümetleri dönemine yol açmıştır. Bu koalisyonlar, çoğunlukla

[63] James e. Risch, NATO expansion: examining the accession of Montenegro, u.s. government publishing office Washington, 2017. P 9
[64] Milika Mirkovic, Montenegro external relations briefing: External relations Summary, China- CEE İnstitute. 2023.P 4

Avrupa yanlısı akımlar ve Sırbistan yanlısı milliyetçiler de dahil olmak üzere, çatışan ideolojilere sahip dağınık siyasi bloklardan oluşmakta ve tek ortak noktaları DPS'ye muhalefet olmaktadır. Ortak bir programın eksikliği ve derin ideolojik anlaşmazlıklar, bu hükümetlerin gerekli reformları uygulama kapasitesini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Buna çarpıcı bir örnek, çoğunluğu sağlamak için bile pro-Sırp sağcı ZBCG koalisyonunun desteğine güvenmek zorunda kalan, 2023'te Milojko Spajić liderliğindeki koalisyon hükümetidir. Batı yanlısı ve Doğu yanlısı güçler arasındaki bu "doğal olmayan koalisyonlar" sadece yönetişim etkinliğini azaltmakla kalmamış, aynı zamanda bir zamanlar bölgede öncü olan Karadağ'ın Avrupa Birliği'ne ilerleyişini ciddi şekilde yavaşlatmış ve "kurumsal felçe" yol açmıştır.[65]

Derin etnik-dini ve kimliksel bölünme, Karadağ'daki ikinci kriz eksenidir. Ülke geleneksel olarak bağımsız bir Karadağ kimliğinin destekçileri ile Sırbistan ile daha güçlü bağları olanlar arasında bölünmüştür. Bu bölünme, NATO üyeliği, Rusya ile ilişkiler ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin (SOC) Karadağ Ortodoks Kilisesi'ne karşı rolü gibi konulardaki kamusal tartışmalarda kendini göstermektedir. Güçlü bir devletler üstü aktör olarak Sırp Ortodoks Kilisesi, geniş çaplı gösteriler (litije) ve milliyetçi propaganda yoluyla sadece devlet kurumlarını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ülkeye Sırp kimliğini dayatmaya ve ulusal egemenliğini zayıflatmaya çalışmıştır. Özellikle Rusya Federasyonu ve Sırbistan gibi dış aktörlerin müdahaleci rolü, bu bölünmeleri şiddetlendirmede kritiktir. Rusya, kendi medya organları (Sputnik gibi), sosyal ağlar ve sağcı partilere mali destek yoluyla NATO karşıtı ve AB karşıtı anlatıları yaymakta ve toplumsal ayrılıkları derinleştirmektedir. Son nüfus sayımında kendini Sırp olarak tanımlayan vatandaşların oranının %33'e yükselmesi, bu kimliksel zorluğun devam ettiğini vurgulamaktadır.[66]

Üçüncü kilit eksen, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün pekiştirilmesinin önündeki zorluklardır. Karadağ teorik olarak parlamenter bir demokrasi olsa da, pratikte "demokratik gerileme" ve "stabilitokrasi" olarak adlandırılan durumla karşı karşıyadır. Bu melez rejim, demokratik görüntülerin (seçim yapmak gibi) korunması ve denetleyici kurumların (yargı, medya, parlamento) zayıflatılması ile karakterizedir. Parlamento bir "oy verme makinesine" indirgenmiş,

[65] Vladimir Goati & Srđan Darmanović, electoral and party system in Montenegro a perspective of internal party democracy development, Publisher: Zlatko Vujović,2015. P 13

[66] Petar Popović, Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests brought Down the Government, teoria polityki 7 | 2023. P 258

yargı siyasi etki altına alınmış ve bağımsız medya "yumuşak sansür" ile susturulmuştur. Yaygın yolsuzluk, kayırmacılık ağları ve parti finansmanında şeffaflık eksikliği demokratik kurumları aşındırmıştır. Ayrıca, uluslararası ortakların, özellikle de AB'nin, gerçek demokratik reformların uygulanması yerine "istikrara" öncelik vermesi, istemeden de olsa bu rejimin devamına katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, Çin'in giderek artan ekonomik aktör rolü -ülkeyi "borç tuzağına" sokan Bar-Boljare otoyolu gibi büyük altyapı projeleriyle- dolaylı olarak AB'nin ihtiyaç duyduğu hukukun üstünlüğü reformlarını baltalamaktadır. Karadağ'da demokrasinin geleceği sadece liderlerinin kutuplaşmanın üstesinden gelme ve yapısal reformları uygulama yeteneğine değil, aynı zamanda Batı ve Doğu arasındaki karmaşık jeopolitik nüfuz mücadelesi sahasına da bağlıdır.[67]

3.6. Karadağ'ın Balkanlar ve Avrupa'daki Bölgesel Rolü

3.6.1. Jeopolitik Rol: Büyük Güçlerin Temas ve Çatışma Bölgesi ve Barışçıl Geçiş Modeli

Karadağ, üç ana güç akımının jeopolitik kesişme noktasında yer almaktadır: Atlantikçilik (ABD ve İngiltere önderliğinde), Kıtacılık (tarihsel olarak Rusya ve Orta Avrupa güçleri merkezli) ve Yeni Osmanlıcılık (Türkiye'nin çıkarlarını temsil eden). Bu konum, onu bu güçler için potansiyel bir rekabet ve aynı zamanda işbirliği sahnesine dönüştürmüştür. Her ne kadar Atlantikçilik Karadağ'ın bağımsızlığını desteklemiş olsa da, stratejik öncelikleri Otranto Boğazı'nın kontrolü (ağırlıklı olarak Arnavutluk üzerinden) ve Kıtacılığın sıcak denizlere erişiminin engellenmesi (ağırlıklı olarak Hırvatistan üzerinden) üzerinde yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak, Karadağ'ın kıyıları hassas bir bölgede yer almasına rağmen bu akım için birinci dereceden öneme sahip değildir ve diplomatik pazarlıklar için bir araç haline gelebilir. Öte yandan, Kıtacılık, sıcak denizlere bir çıkış yolu ve Sırbistan'ın etkisini azaltmanın bir yolu olarak Karadağ'da nüfuz kazanmayı hedeflemektedir.[68] Yeni Osmanlıcılık ise, kayda değer Müslüman nüfusa sahip olan Kuzey Karadağ'ı, Kosova ile Bosna arasında hayati bir köprü ve bir "yeşil kuşak" halkası olarak görmektedir. Bu ortamda Karadağ, anlaşmazlıkların şiddet içermeyen bir şekilde çözülmesi için bir model olabileceğini göstermiştir. Ülkenin Sırbistan'ın gölgesinden, özellikle Milo Đukanović

[67] Marko Kmezić and Florian Bieber, The Crisis of Democracy in the Western Balkans. An Anatomy of Stabilitocracy and the Limits of EU Democracy Promotion, Balkans in Europe Policy Advisory Group, 2017. P 45
[68] Marek Dabrowski and Yana Myachenkova, Marek Dabrowski and Yana Myachenkova, Policy Contribution Issue n˚04 | February 2018. P 4

liderliğinde ve Kosova krizi gibi durumlarda tarafsızlık ilanı ve bağımsız kurumların oluşturulmasıyla desteklenen "Karadağ Öncelikli" politikası altındaki barışçıl geçişi, onu bölgede ılımlı ve istikrar sağlayıcı bir aktör imajıyla pekiştirdi. Dubrovnik kuşatmasındaki rolü için Hırvatistan'dan özür dilemek gibi uzlaşmacı eylemlerle birleşen bu yaklaşım, bölgesel ilişkilerin iyileştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulundu.[69]

3.6.2. Avrupa-Atlantik Entegrasyonundaki Kilit Rol ve Kurumsal İşbirlikleri Yoluyla Bölgesel İstikrarın Güçlendirilmesi

Karadağ, AB'ye katılım ve NATO ile müttefikliği dış politikasının temel dayanağı haline getirmiştir. Bu yol, ülkenin güvenliği, istikrarı ve ekonomik kalkınması için bir çerçeve sağlamış ve onun Balkanlar'da istikrar sağlayıcı bir faktör olarak rolünü güçlendirmiştir. 2017'de NATO'ya üye olması ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini kınamak ve savunma bütçesinin %2'sini ayırmak da dahil olmak üzere bu ittifakın politikalarıyla tam uyum, ülkenin Batı bloğuna bağlılığını göstermektedir; ancak ülke Rusya'nın nüfuzu ve savunma harcamaları konusundaki iç anlaşmazlıklar gibi zorluklarla karşı karşıyadır.[70] Öte yandan, AB'ye katılım süreci son yıllarda iç siyasi istikrarsızlık ve reformların yavaş ilerlemesi nedeniyle durgunluk ve sınırlı ilerleme yaşasa da, Karadağ hala bölgede bu süreçte öndedir. AB ayrıca, "Yeni Genişletilmiş Entegrasyon Paketi" ve "Batı Balkanlar için Yeni Büyüme Planı"nı 6 milyar avroluk mali taahhütle sunarak bu süreci hızlandırma isteğini göstermiştir. Ülke, Bölgesel İşbirliği Konseyi (RCC), Brdo-Brijuni Süreci, Adriyatik Şartı (A5) ve "Batı Balkanlar Dörtlüsü" girişimi gibi çok çeşitli bölgesel örgüt ve girişimlere aktif olarak katılmaktadır. Siber güvenlik, gençlik hareketliliği, yolsuzlukla mücadele ve altyapı bağlantısı gibi alanları kapsayan bu katılımlar, Karadağ'ı "diyalog kültürünü" ve bölgesel yakınlaşmayı güçlendirmede yapıcı bir aktör haline getirmiştir.[71]

---

[69] Miroslav Doderović, Montenegro in the geopolitical context of the Balkans, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018. P 184

[70] Milika Mirkovic, Montenegro external relations briefing: External relations Summary, China- CEE İnstitute. 2023.P 9

[71] Antonela Dhimolea, Role of regional organizations and initiatives towards acceleration of the western Balkans' european integration, regional and global order,2023. P 4

3.6.3. Aracılık Rolü, Çok Taraflı İşbirliğinin Geliştirilmesi ve İç-Dış Zorlukların Yönetimi

Karadağ, küçük ancak geniş diplomatik ilişkileri olan (178 ülke ile) bir ülke olarak, aktif diplomasi yoluyla uluslararası sahnedeki rolünü pekiştirmeye çalışmaktadır. Diğer küçük Avrupa ülkeleriyle deneyim alışverişi için özel ilişkiler geliştirerek ve aynı zamanda Almanya ve Fransa gibi etkili AB güçleri ve Macaristan gibi Orta Avrupa ülkeleriyle işbirliğini güçlendirerek yatırım çekmeyi, kalkınmayı hızlandırmayı ve etkisini artırmayı hedeflemektedir. Altyapı projeleri için önemli hibe fonlarının çekilmesini sağlayan "Batı Balkanlar Yatırım Çerçevesi" (WBIF) gibi büyük ölçekli AB projelerinden yararlanmak bu çabaların bir örneğidir. Ancak, Karadağ bir dizi zorlukla da mücadele etmektedir. İç cephede, bağımsız Karadağ kimliğinin destekçileri ile kendilerini Sırp olarak görenler arasındaki kimlik savaşının devam ettiği derinden kutuplaşmış bir topluma sahiptir. Ekonomisi ayrıca yüksek borç, işsizlik ve hassaz sektörlere bağımlılık gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Dış cephede ise, Sırbistan ile ilişkileri normalleştirmeye çalışsa da, dış müdahale ve etkinin (özellikle Sırbistan'dan) devam ettiğine dair raporlar vardır. Yugoslavya'nın dağılmasından kalan karmaşık meselelerin çözülmesi, Hırvatistan ile deniz sınırının (Prevlaka Yarımadası) belirlenmesi ve azınlık haklarına ilişkin konular da dahil olmak üzere, istikrarı ve bölgesel işbirliğini doğrudan etkileyen diğer alanlardır. Bu nedenle, Karadağ'ın bölgesel rolünü oynamadaki nihai başarısı, büyük ölçüde bu iç zorlukları yönetme, yapısal reformları ilerletme ve bölgesel ve Avrupalı ortaklarla işbirliği yapma konusundaki siyasi iradesini koruma yeteneğine bağlıdır.[72]

[72] Tom Gallagher, Identity in Flux, Destination Uncertain: Montenegro During and After the Yugoslav War, international Journal of Politics, Culture and Society, Vol. 17, No. 1, Fall 2003 p. 68

Sonuç

20. yüzyıl boyunca Karadağ ulusal kimliği, akışkan ve devlet kaynaklı sosyal mühendislik ile jeopolitik gelişmelerden etkilenen bir olguydu. 1918'de Yugoslavya Krallığı'na zorla ilhak, köklü egemenliğin kaybına yol açarak derin bir tarihsel yara yarattı. Bununla birlikte, Tito'nun Yugoslavyası içinde bu cumhuriyetin federal güç dengesinde bağımsız bir aktör olarak deneyimi ve partizan direnişindeki önemli rolü, bağımsız bir kimliğin yapı taşlarını güçlendirdi. 2006'daki başarılı bağımsızlık referandumu, uzun bu tarihsel sürecin ve etnik olmayan, sivil bir kimlik etrafında çok etnili bir koalisyonun sonucuydu.

Bağımsızlıkla birlikte Karadağ, 2007'de ilerici bir anayasa hazırlayarak demokratik, adem-i merkeziyetçi ve çok kültürlü bir devletin kurumsal çerçevesini kurdu. İnsan haklarına, azınlık haklarına ve uluslararası hukukun üstünlüğüne vurgu yapan bu anayasa, ülkenin demokratik standartlara bağlılığını gösterdi. Ancak, devlet kurumlarının, özellikle yargının işleyişi, siyasi müdahale, fiili bağımsızlık eksikliği, kaynak yetersizliği ve Anayasa Mahkemesi'nin geçici olarak kapanması gibi işlevsel krizler de dahil olmak üzere derin yapısal zorluklarla karşı karşıya kaldı. Demokratik Sosyalistler Partisi'nin (DPS) uzun süren hakimiyeti ve kayırmacılık kültürü, hukukun üstünlüğünün ve yolsuzlukla mücadelenin tam olarak gerçekleşmesini baltaladı.

Karadağ toplumu, iki kimlik projesinin sürekli çatışmasına sahne olmaktadır: sivil devlete dayalı bağımsız Karadağ kimliği, derin kültürel ve dini bağlara sahip Sırp kimliğine karşı. Bu çatışma, din (Sırp Ortodoks Kilisesi'ne karşı Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin rolü) ve dil (Sırpçaya karşı Karadağca) etrafındaki tartışmalarda açıkça görülmektedir. Yasal çerçeve azınlıkları kapsamlı bir şekilde desteklese de, yasa ile uygulama arasındaki derin uçurum ve dış aktörlerin (özellikle Sırbistan ve Rusya) etkisi, barışçıl bir arada yaşamayı zorlaştırmıştır.

Karadağ'ın bağımsızlık sonrası ekonomik yolu, piyasa serbestleşmesi, yabancı yatırım çekme ve turizmin geliştirilmesine dayanıyordu. Bu model dönem dönem büyümeye yol açsa da, aşırı derecede dış sermayeye ve hizmet sektörüne bağımlı olduğu için dış şoklara (2008 mali krizi ve COVID-19 salgını gibi) karşı oldukça savunmasızdı ve kamu borcunun ve bütçe açığının artmasına neden oldu. Öte yandan, NATO'ya üyelik (2017) ve AB'ye katılım sürecinde bölgede

öncü olmak, ülkenin güvenliğini ve istikrarını garanti altına alma konusundaki stratejik tercihiydi. Ancak, iç siyasi istikrarsızlık ve hukukun üstünlüğü alanındaki reformların yavaş ilerlemesi, bu süreci tamamlamanın önündeki en büyük engeldir.

2020'de iktidardaki DPS partisinin düşüşü, yeni bir iç siyasi istikrarsızlık ve kırılgan koalisyon hükümetleri dönemi başlattı. Çatışan ideolojilere (Batı yanlıları ve Sırbistan yanlıları) sahip siyasi bloklardan oluşan bu hükümetler, gerekli yapısal reformları uygulamak için gerekli kapasiteden yoksundur. Aynı zamanda, Karadağ, Rusya ve Sırbistan'ın nüfuzunun iç bölünmeleri derinleştirdiği ve istikrarını tehdit ettiği büyük güçlerin jeopolitik rekabet alanıdır. Karadağ Balkanlar'da barışçıl geçiş ve modern, çok kültürlü bir devlet inşası için bir model olarak tanınsa da, geleceği, iç zorlukların (yolsuzluk, siyasi kutuplaşma, ekonomik sorunlar) üstesinden gelme ve AB'ye katılma hedefini ve istikrarlı bir istikrarı garanti altına almak için bölgedeki jeopolitik oyunu akıllıca yönetme yeteneğine bağlıdır.

kaynaklar

Özçelik, M. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırplar ve Hırvatlar arasındaki sorunlar ve krallığın yıkılışı (1918-1929). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2018

Roberts, E. Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro. Cornell University Press, 2007

Gölen, Z. Karadağ devleti'nin doğusu: Osmanlı-Karadağ sınır tespiti (1858-60) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2011

Jelavich, B. Balkan tarihi: 20. yüzyıl (Cilt 2) (Z. Savan ve H. Uğur, Çev.). Küre Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983), 2006

Lampe, J. R, Yugoslavia as history: Twice there was a country (2nd ed.) Cambridge University Press, 2000

Sancaktar, C. 2. Dünya Savaşı döneminde Yugoslavya'da iç savaş: Milliyetçiliğe karşı sosyalist Yugoslavya mücadelesi [Civil war in Yugoslavia during World War II: The struggle of socialist Yugoslavia against nationalism, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 2022

Sancaktar, C. 1878-1945 döneminde Sancak sorunu: Avusturya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar [The Sanjak question in the period 1878-1945: Austria, Serbia, Montenegro and Bosniaks, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2020

Stamatovic, A. Radical atheism towards the Orthodox Church in Montenegro, 1945–1960, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches, 2023

Tomasevich, J. War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration, Stanford University Press, 2001

Prekic, A. The religious community and the communist regime in the case of Montenegro, 1945-1955, Journal for the Study of Religions and Ideologies,2016

Ramet, S. P. Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962-1991, 2nd, Indiana University Press, 1992

Shkelzen Imer, Evolution of National Identity in Montenegro, Academic Journal of Interdisciplinary Studies

MCSER Publishing, Rome-Italy, 2016

Nenad Koprivica, the position of minorities in the political life of Montenegro, Centre for Monitoring and Research (CeMI), 2024

Nenad Koprivica, the position of minorities in the political life of Montenegro, Centre for Monitoring and Research (CeMI), 2024

Sofiya Zahova, Rewriting the Past in the Present: Politics of Identity in the Montenegrin Historiography, adam akademi, 2012

Miroslav doderović, Montenegro in the geopolitical context of the Balkans, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018

M. Uvalic, Federal Republic of Yugoslavia (FRY), Faculty of Political Sciences University of Perugia, 2000

Benjamin Couteau, Montenegro's new government: marching towards the European Union, Notre Europe - Institut Jacques Delors • Blogspot, 2023

Yelko kacin, delegation to observe the referendum in Montenegro, Mission on the Republic of Montenegro Referendum on State Status, 4 August 2006

OSCE/ODIHR Referendum Observation Mission Final Report, republic of montenegro referendum on state-status, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2006

Desanka Lopičic, XXI. Yüzyılda Karadağ'da İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Gelişimi - Karadağ'da Anayasa Mahkemesi'nin Rolü, Karadağ Anayasa Mahkemesi Başkanvekili, 2012

Jelko kacin, delegation to observe the referendum in Montenegro, Final Report of the OSCE/ODIHR Referendum Observation Mission on the Republic of Montenegro Referendum on State Status, 4 August 2006

Lada vetrini, montenegro's political transition, the foundation for european progressive studies (FEPS)2023

Shdm.Ngo, Public discussion on Draft Constitution of Montenegro, Supplementary Human Dimension Meeting on Protection and Promotion of Human Rights: Responsibilities and Effective Remedies, 2007

Mehmet Uğur Ekinci, karadağ siyasetini anlama kilavuzu, Karadağ siyasetini anlama kilavuzu, seta Yayınları 37 I. Baskı: 2014

Legis Mne, Montenegro: Preliminary Opinion on the Legal Framework Governing the Legislative Process, Publisher Organization for Security and Co-operation in Europe October 2023

Daliborka Uljarevic, Montenegro, Source: The data above are drawn from the The World Bank's World Development Indicators 2013

Ana Selic, Role of the Parliament of Montenegro in fight against corruption, open socıety institute think tank fund budapest, 2017

Florian Bieber, Montenegro in Transition Problems of Identity and Statehood, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003

Petar Popović, Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests brought Down the Government, University of Zagreb, 2024

Mladen Vukčević, judicial system in Montenegro (Historical Development, basic principles, and Organisation) The author is the International Cooperation Officer with the Judicial Council of Montenegro. Law & Justice Review, Issue:13, December 2016

Margaret satterthwaite, United Nations Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, Preliminary observations on the official visit to Montenegro, 2023

Beyond the benchmarks: Dilemmas of effective judicial reforms in Montenegro, international Commission of Jurists, September 2024

Vladimir Simonovic, 7 judicial Independence in Montenegro, Publisher: Centre for Monitoring and Research (CeMI) Bul. Svetog Petra Cetinjskog 96, VI/12, 2023

International election observation mission Montenegro Presidential Election, 19 March 2023 Statement of preliminary findings and conclusions preliminary conclusions

Milos Uljarevic, Legislative strengthening and political party program performance evaluation, Submitted to: USAID/Montenegro, 2011

Marijana Lakoviç Drašković, Short Guide through Legislative and Institutional Protection of Human Rights in Montenegro, Publisher: Centre for Civic Education (CCE), 2015

Miroslav D. Janković, Minorities in Montenegro Legislation and Practice, Publisher Andrej Nosov, 2007

Tea Gorjanc Prelević, LL.M. International Human Rights Standards and Constitutional Guarantees in Montenegro, Publisher Human Rights Action Slobode 74, 81000 Podgorica, Montenegro, 2008

Stefan Wolff, Minority rights in the western Balkans, minority rights, Publisher European Parliament Manuscript completed on 9 July 2008

Andor Végh, Minorities, mother countries, majority on the western Balkans, University of Pécs & Center of the Eastern Mediterranean and Balkan Studies, Hungary, 2012

Jelena Džankić, Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation, and Access to Rights, Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe Vol. 11, No 3, 2012

Mirosław Dymarski, political situation of ethnic minority groups in independent montenegro, Institute of Political Science University of Wroclaw, 2017

Shkelzen Imer, Evolution of National Identity in Montenegro, Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Rome-Italy, November 2016

Mirko Blagojevic, Religion in contemporary society International scientific meeting almanac, International scientific conference organized by: forel – Institute of Social Sciences, Belgrade, publisher: Institute of Social Sciences, Belgrade Department of Education and Culture, Serbian Orthodox Diocese of Branicevo, Pozarevac, 2017

Mladen Lazić, Montenegro. Capitalist Transformation at the European Periphery, University of Belgrade, 2018

Document of the world bank group, Montenegro Systematic Country Diagnostic Update, Europe and Central Asia Region, 2021

Sabine Donner, Bertelsmann Stiftung, BTI 2020 Country Report - Montenegro. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020

Policy Recommendations Study Group Regional Stability in South East Europe, Montenegro's Upcoming NATO Membership – Internal, Regional and International Implications, PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes,33rd rssee sg workshop Budva, Montenegro, 22-25 September 2016

James e. Risch, NATO expansion: examining the accession of Montenegro, u.s. government publishing office Washington, 2017

Milika Mirkovic, Montenegro external relations briefing: External relations Summary, China-CEE İnstitute. 2023

Petar Popović, Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests brought Down the Government, teoria polityki 7 | 2023

Marko Kmezić and Florian Bieber, The Crisis of Democracy in the Western Balkans. An Anatomy of Stabilitocracy and the Limits of EU Democracy Promotion, Balkans in Europe Policy Advisory Group, 2017

Marek Dabrowski and Yana Myachenkova, Marek Dabrowski and Yana Myachenkova, Policy Contribution

Issue n˚04 | February 2018

Miroslav Doderović, Montenegro in the geopolitical context of the Balkans, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 11, March 2018

Milika Mirkovic, Montenegro external relations briefing: External relations Summary, China-CEE İnstitute. 2023

Antonela Dhimolea, Role of regional organizations and initiatives towards acceleration of the western Balkans' european integration, regional and global order,2023

Tom Gallagher, Identity in Flux, Destination Uncertain: Montenegro During and After the Yugoslav War, international Journal of Politics, Culture and Society, Vol. 17, No. 1, Fall 2003